

บทที่ ๒

กรอบแนวคิดทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2. กรอบแนวคิดทฤษฎี

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ ในเชิงทฤษฎีแนวคิดได้อาศัยแนวคิดพื้นฐานหลักทางสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาเชื่อมโยงกันต่อการวิเคราะห์ อธิบาย หาเหตุผลสนับสนุนปัญหาวิจัย โดยได้นำแนวความเกี่ยวกับค่านิยมทางสังคมว่าด้วยองค์การ และระบบสังคมในแนวคิดของนักวิชาการหลายท่าน ทั้งที่เป็นกรอบแนวคิดงานศึกษาวิจัยและแนวคิดเชิงทฤษฎีของแต่ละท่านทั้งในประเทศและต่างประเทศ

2.1 แนวคิดเรื่องศาสนา

ศาสนานับได้ว่าเป็นสถาบันทางสังคม ระบบศาสนาเองมีพระสงฆ์และวัดเป็นตัวแทน และเป็นสัญลักษณ์ทางศาสนา ทั้งในแง่ของวัตถุและทางค่านิยมอันหมายถึงพระสงฆ์เองด้วย ซึ่งมีผู้ให้ความหมายของคำว่าศาสนา ที่แตกต่างกันออกดังต่อไปนี้

สุพัตรา สุภาพ (2538) กล่าวว่า ศาสนาเป็นตัวแทนของสังคมในแง่สถาบันที่ช่วยจัดเกลาคนหรือแนะแนวให้คนมีที่ฝึกเหนี่ยวจิตใจเพื่อเป็นเป้าหมายในการกระทำ โดยเฉพาะศาสนาพุทธ ตัวแทนของศาสนาได้แก่วัดอาราม พระ นิกบวร ผู้สอนศาสนาหรือผู้เผยแผ่ศาสนา เป็นต้น

นิเทศ ดินณะกุล (2538) กล่าวว่า ศาสนาคือแบบของการคิด การกระทำในเรื่องที่เกี่ยวกับจิตใจ ความเชื่อทางสังคม สถาบันทางศาสนา เป็นที่ครอบคลุมในเรื่องต่าง ๆ เช่น การปฏิบัติของฆราวาสต่อภิกษุ พิธีกรรมต่าง ๆ ความเชื่อดินนิยมทางศาสนาที่เกี่ยวกับโลกนี้และโลกหน้า

จันทร กิ่งทองประเสริฐ ราชบัณฑิต (2539) ให้คำนิยามศาสนาว่า คือคำสอน หมายถึงคำสั่งสอนของศาสดาในศาสนานั้น ๆ มิใช่เป็นคำสั่งสอนทั่วไป (บทสัมภาษณ์ วิทยานิพนธ์ ธีรศักดิ์ คงนวล, 2539)

สุชีพ ปุญญานุภาพ (2532) ให้ความหมายศาสนาไว้ว่า

1. ศาสนาคือที่รวมแห่งความเคารพนับถือ อันสูงส่งของมนุษย์
2. ศาสนาคือที่พึ่งทางจิตใจ ซึ่งมนุษย์ส่วนมากยอมเลือกยึดถือตามความพอใจ และตามความเหมาะสมแก่เหตุผลของตน
3. ศาสนา คือคำสั่งสอน อันว่าด้วยศีลธรรมและอุดมคติสูงสุดในชีวิตของบุคคลรวมทั้งแนวความเชื่อถือและแนวการปฏิบัติต่างๆ กันตามคติของแต่ละศาสนานั้น ๆ

สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ (ม.ร.ว.ชื่น นพวงศ์) ทรงอธิบายว่าศาสนา คือ “คำสั่งสอน” ท่านผู้ใดเป็นต้นเดิมเป็นผู้บัญญัติสั่งสอน ก็เรียกว่าศาสนาของท่านผู้นั้นหรือท่านผู้บัญญัติสั่งสอนนั้นได้นำมาพิเศษอย่างไร ก็เรียกว่าศาสนานั้นอย่างนั้น เพราะฉะนั้นศาสนาจึงมีมาก คำสอนก็แตกต่างกัน

บางศาสนาสอนให้ประพฤติกรรมกาย ให้ได้ความลำบากต่าง ๆ อย่างแรงถึงกับเผาตัวเพื่อบูชาพระเป็นเจ้า ซึ่งเรียกว่า “อัตตกิลมถานุโยค” เมื่อใครทำดั่งนั้นแล้ว ถ้าพระเป็นเจ้าโปรดก็ประทานพรให้ได้สำเร็จความปรารถนา เมื่อตายก็ได้ไปสวรรค์

บางศาสนา สอนให้อ่อนน้อมพระเป็นเจ้า เพื่อทรงช่วยให้พ้นทุกข์และได้ประสบสุขถึงผู้ใดได้ทำชั่วร้ายหรือผิดต่าง ๆ อย่างไม่รู้แก่โทษและอ่อนน้อมขอให้พระผู้เป็นเจ้าโปรดช่วยรับบาปที่ตนทำเสียแล้ว ก็เป็นอันพ้นโทษ และถ้าใครได้ประทุษร้ายศาสนาอื่นด้วย เห็นว่าเป็นศัตรูแก่พระเป็นเจ้า หรือแก่ศาสนาพระเป็นเจ้าแล้วก็เป็นอันได้ทำความชอบต่อพระเป็นเจ้า ๆ โปรดปรานผู้ที่นับถือและทำตามนั้น ถ้าพระเป็นเจ้าโปรด เมื่อตายก็โปรดให้ไปอยู่บนสวรรค์กับพระผู้เป็นเจ้า

บางศาสนาสอนให้ประพฤติดีประพฤติชอบด้วยกายวาจาใจ ละการประพฤติชั่ว ประพฤติผิดด้วยกายวาจาใจ ไม่ให้เบียดเบียนตนและผู้อื่น เมื่อใครประพฤติดีประพฤติชอบ ก็ได้รับความสุข เมื่อใครประพฤติชั่วประพฤติผิดก็ได้รับความทุกข์ทั้งชาตินี้และชาติหน้า ใครทำดีก็ได้รับผลดี ใครทำชั่วก็ได้รับผลชั่วจำเพาะตัวเอง ใครจะช่วยรับบาปและอำนาจบุญเพื่อผู้อื่นไม่ได้และชี้ทางดีทางชอบให้ดำเนินเพื่อให้ได้ประสบสุข ชี้ทางชั่ว ทางผิดให้ละเสีย เพื่อให้พ้นทุกข์แก่ผู้เชื่อฟังและศรัทธองตาม

ศาสนาที่อ้างว่ามีพระผู้เป็นเจ้าคอยประทานความชอบเมื่อโปรด และคอยลงโทษ เมื่อกริ้วเป็นศาสนาที่มีผู้สร้าง คือสรรพสิ่งต่าง ๆ ตลอดถึงสัตว์มีชีวิตและโลกเป็นของที่พระเป็นเจ้าทรงสร้างทั้งนั้นและศาสนาที่แสดงว่าใครทำดีก็ได้รับผลดี ใครทำชั่วก็ได้รับผลชั่ว เป็นศาสนาที่ไม่มีผู้สร้าง คือสรรพสิ่งต่าง ๆ สำหรับโลก ตลอดถึงสัตว์มีชีวิตและโลก เป็นของที่เกิดขึ้นเองตามธรรมดา ตามเหตุ (สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์, 2531)

Anthony Wallace (อ้างใน งามพิศ สัตย์สงวน, 2538) ได้ให้ความหมายของคำว่า ศาสนา “คือความเชื่อและการปฏิบัติต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับอำนาจเหนือธรรมชาติ” งามพิศ สัตย์สงวน (2538) อธิบายเพิ่มเติมว่า อำนาจเหนือธรรมชาติหรือไสยศาสตร์หมายถึง อำนาจที่อยู่เหนือการควบคุมของมนุษย์ ทุกสังคมจะมีระบบความเชื่อและการปฏิบัติ ที่มีจุดศูนย์กลางอยู่ที่ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และอำนาจเหนือธรรมชาติดังกล่าว

ฉะนั้นในส่วนคำว่าศาสนา ในภาษาไทยนั้น ตามพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2525 ได้ให้นิยามว่าดังนี้ “คือลัทธิความเชื่อของมนุษย์อันมีหลัก คือแสดงกำเนิดและความสิ้นสุดของโลก เป็นต้น อันเป็นไปในฝ่ายปรมาัตถ์ประการหนึ่ง แสดงหลักกรรมเกี่ยวกับบุญบาปอันเป็นไปในฝ่ายศีลธรรมประการหนึ่ง พร้อมทั้งลัทธิพิธีที่กระทำตามความเห็น หรือตามคำสั่งสอนในความเชื่อนั้น ๆ”

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช (เจริญ สุวฑฒนมหาเถระ) ทรงอธิบายถึงปัญหาที่ว่าทำไมคนจึงนับถือศาสนา ซึ่งทรงอธิบายไว้อย่างชัดเจนว่า “คนในโลกนี้ส่วนมากทำไมจึงนับถือศาสนา น่าจะตอบอย่างสั้น ๆ ว่า เพราะคนส่วนมากเห็นว่าศาสนาอาจ

เป็นสรณะ คือที่พึ่งหรือเป็นสรณะของตนได้ เมื่อใดคนเห็นว่าศาสนาใดไม่อาจเป็นสรณะ คือเป็นที่พึ่งของตนได้แล้วก็จะเสื่อม หรือเลิกนับถือศาสนานั้น ฉะนั้นศาสนาที่ดำรงอยู่ได้ จึงต้องเป็นศาสนาที่อาจเป็นสรณะของคนได้จริง แต่ต้องเกี่ยวแก่คนด้วยเหมือนกัน คือแม้จะเป็นศาสนาที่เป็นสรณะได้จริง ถ้าคนไม่นับถือ ไม่ถึงเป็นสรณะจริง หรือนับถือถึงเป็นสรณะในทางผิด ก็ทำให้ศาสนาเสื่อมไปได้เหมือนกัน เหมือนอย่างเอกราช หรืออิสรภาพของประเทศชาติซึ่งเป็นของดี ถ้าคนในประเทศไม่รักษาไว้ให้ดีก็อาจเสียไปได้ การที่เสียนั้นมิใช่เป็นเพราะเอกราชหรืออิสรภาพนั้นไม่ดี แต่เป็นเพราะรักษาไว้ไม่ดีเอง ฉะนั้นศาสนิกชน คือคนที่นับถือศาสนาเอง จึงเป็นเหตุให้ศาสนาเสื่อมไปได้

2.1.1 สถาบันศาสนา

ในทางสังคมวิทยานั้น ศาสนาได้รับการศึกษาในฐานะเป็นองค์การหรือสถาบันที่ปฏิบัติหน้าที่เพื่อความเป็นปึกแผ่นแห่งสังคม รวมทั้งศึกษาศาสนาในฐานะเป็นปัจจัยที่มีส่วนรับผิดชอบต่อการระส่ำระสาย การต่อสู้แก่งแย่ง และการเป็นปฏิปักษ์ต่อกัน ดังที่ นิเทศ ดินณะกุล กล่าวว่า สถาบันศาสนาคือแบบแผนของการคิด และการกระทำในเรื่องเกี่ยวกับจิตใจ ความเชื่อทางสังคมทางศาสนาเป็นสถาบันที่ครอบคลุมในเรื่องต่าง ๆ ดังนี้ เล่น การปฏิบัติของฆราวาสต่อพระภิกษุ พิธีกรรมต่าง ๆ ความเชื่อเกี่ยวกับไสยศาสตร์ และเกี่ยวกับชีวิตในโลกนี้และโลกหน้า (นิเทศ ดินณะกุล อ้างถึงใน คณาจารย์ภาคสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา, 2538)

สุพัตรา สุภาพ (2536) ได้ให้ความหมายของศาสนาว่า หมายถึงคำสั่งสอน ซึ่งเป็นความเชื่อที่แน่นแฟ้นและเป็นแบบแผนใหม่ ซึ่งแต่ละศาสนาอาจจะมีคำสั่งสอนเหมือนกัน หรือคล้ายคลึงกันหรือแตกต่างกัน ทั้งในด้านรูปลักษณะ (Form) และหน้าที่ทางสังคม (Function) โดยมีจุดหมายอย่างเดียวกัน คือสอนให้คนเป็นคนดี ให้คนเข้ากับสังคมหรือยอมให้สังคม ให้คนมีที่ยึดเหนี่ยวทางจิตใจ ให้มีความสามัคคี ให้มีบรรทัดฐานในการปฏิบัติ ตลอดจนเป็นที่รวมแห่งความเชื่อและความเคารพนับถืออันสูงสุดของมนุษย์ ในการอยู่ร่วมกัน

ส่วนนักมานุษยวิทยา มองศาสนาในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรม ซึ่งเกี่ยวกับกับความเชื่อ และการปฏิบัติของมนุษย์ในส่วนต่าง ๆ ของโลกที่ไม่เหมือนกัน ดังที่

งามพิศ สัตย์สงวน (2538) กล่าวถึง การหน้าที่ของศาสนาว่า การหน้าที่ที่สำคัญมากอย่างหนึ่งของศาสนา คือ การให้ความหมายสิ่งต่าง ๆ เช่น สิ่งแวดล้อมทั้งทางกายภาพและทางสังคมที่ไม่อาจเข้าใจได้อย่างเต็มที่ในทุกสังคม ศาสนาจะเข้าจัดการกับเรื่องชีวิต ความตาย การเกิดขึ้นของจักรวาล การเกิดขึ้นของสังคมของกลุ่มคนกลุ่มต่าง ๆ และของปัจเจกชนรวมทั้งเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติด้วย (งามพิศ สัตย์สงวน, 2538)

ดังนั้น ศาสนาจึงเป็นตัวแทนหนึ่งของระบบสังคมที่ทำหน้าที่เป็นสัญลักษณ์ในคำสั่งสอน การอบรมที่พูดถึงความดีงาม บาปบุญ เป็นองค์การสังคมที่ทำหน้าที่ด้านจิตใจ ด้านความมั่นคงของชาติอันมีความแตกต่างออกไปจากหน่วยขององค์กรอื่น ๆ วัตถุประสงค์กลางของการสร้างวัฒนธรรม ประเพณี และจารีตต่าง ๆ ของอนุชน ความสัมพันธ์ในด้านอื่น ๆ ด้านการศึกษา กิจกรรมทางศาสนา ตลอดถึงหน้าที่ทางพิธีกรรมด้วย วัฒนธรรมในแง่ของค่านิยม อุดมการณ์ พฤติกรรมจึงเกิดขึ้น ซึ่งบางส่วนก็เสื่อมหายไป เหลือไว้เพียงบางส่วนและยังคงอยู่ต่อไป ตลอดถึงการปรับตัวต่อสภาพสังคมที่ค่อย ๆ เปลี่ยนแปลงตามยุคสมัยที่เรียกว่าเปลี่ยนแปลงทางสังคมและก็เปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมไปพร้อม ๆ กัน

หน้าที่ของศาสนา (Function)

จำนงค์ ทองประเสริฐ, ราชบัณฑิต (2539) กล่าวถึงหน้าที่ของศาสนาว่า ศาสนาแต่ละศาสนาอาจจะมีหน้าที่ไม่เหมือนกัน ส่วนพระพุทธศาสนานั้นมีหน้าที่เน้นในด้านปฏิรูปความคิดความเห็นของคน ซึ่งพุทธศาสนาเกิดขึ้นในสังคมอินเดีย สังคมอินเดียสมัยนั้นเกิดการแบ่งชั้นวรรณะทางสังคม พระพุทธองค์ก็พยายามที่จะปฏิวัติแนวคิดนี้ โดยอธิบายให้เห็นว่าคนเรานั้นเลือกเกิดไม่ได้ แต่จะเลือกให้เป็นอย่างไรนั้นได้ ฉะนั้นสังคมจึงควรให้การศึกษากับเขาเมื่อเขาได้รับการศึกษาดีแล้วแม้ฐานะเขาจะต่ำอย่างไร เขาก็สามารถทำงานช่วยเหลือชีวิตเขาและสังคมได้ (สัมภาษณ์ จำนงค์ ทองประเสริฐ, เลขาธิการราชบัณฑิตยสถาน, 27 พฤศจิกายน 2539)

งามพิศ สัตย์สงวน (2538) กล่าวถึงหน้าที่ที่สำคัญมากอีกอย่างหนึ่งของศาสนา ก็คือการให้ความหมายสิ่งต่าง ๆ เช่น สิ่งแวดล้อมทั้งทางกายภาพ และทางสังคมที่ไม่อาจเข้าใจได้อย่างเต็มที่ในทุกสังคม ศาสนาจะเข้าจัดการกับเรื่องชีวิต ความตาย การเกิดขึ้นของจักรวาล

การเกิดขึ้นของสังคม ของกลุ่มคนกลุ่มต่าง ๆ และของปัจเจกชนรวมทั้งเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติด้วย ซึ่งเรื่องทั้งหมดที่กล่าวนี้นักมานุษยวิทยาเรียกว่า โลกทัศน์ (world view) หรือทฤษฎีเกี่ยวกับจักรวาล (cosmology) เมื่อไม่เข้าใจเกี่ยวกับตัวมนุษย์เองและโลกมนุษย์ได้อย่างเต็มที่ มนุษย์จึงต้องสร้างอำนาจเหนือธรรมชาติและภูติผีปีศาจเทพเจ้า พระเจ้าต่าง ๆ ขึ้นมา เพื่อใช้เป็นกรอบแนวคิดที่ให้ความหมายเหตุการณ์และประสบการณ์ต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเหตุการณ์หรือประสบการณ์ที่ไม่ธรรมดาหรือไม่เป็นธรรมชาติ เมื่อไรก็ตามที่มนุษย์มาถึงจุดที่จะเข้าใจหรือยอมรับเหตุการณ์หรือปรากฏการณ์ต่าง ๆ ได้เช่น โรคภัยไข้เจ็บหรือความตายของญาติใกล้ชิด เมื่อนั้นแหละที่ความเชื่อต่าง ๆ และการปฏิบัติที่เกี่ยวกับอำนาจเหนือธรรมชาติจะเกิดขึ้น ซึ่งเป็นหนทางหนึ่งที่ทำให้เกิดระเบียบในสังคมขึ้น และทำให้มนุษย์มีความรู้สึกว่าได้ควบคุมสถานการณ์เลวร้ายต่าง ๆ ไปได้

ในสังคมต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสังคมที่ยึดมั่นประเพณีหรือสังคมกำลังพัฒนาหรือค่อยพัฒนา มนุษย์ในสังคมดังกล่าวจะมองอำนาจเหนือธรรมชาติ ว่าเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติที่เข้าเกี่ยวข้องกับชีวิตทุกด้านของมนุษย์ ดังนั้นกลุ่มเครือญาติจึงรวมเอาบรรพชนที่ยังมีชีวิตอยู่และที่ตายไปแล้ว มักเชื่อกันว่า ผู้มีอำนาจพิเศษที่ได้มาจากภูติผีปีศาจพระเจ้าหรือเทพเจ้าต่าง ๆ ส่วนการลงโทษจะใช้อำนาจทางไสยศาสตร์ การไม่ทำตามกฎระเบียบของสังคมจะถูกลงโทษโดยพระเจ้าหรือเทพเจ้าต่าง ๆ ความสำเร็จต่าง ๆ จะถูกทำให้แน่ใจได้โดยความช่วยเหลือจากอำนาจเหนือธรรมชาติมักเชื่อกันอีกว่า วิกฤตการณ์ต่าง ๆ เช่น โรคภัยไข้เจ็บต่าง ๆ มีสาเหตุมาจากภูติผีปีศาจและอำนาจเหนือธรรมชาติ เมื่อมีความเชื่อดังกล่าวจะมีการปฏิบัติหรือพิธีกรรมต่าง ๆ ตามมาด้วย

หน้าที่สำคัญของศาสนาอีกอย่างหนึ่งคือ การลดความวุ่นวายใจของมนุษย์ลง โดยทั่วไปพิธีกรรมทางศาสนาส่วนมากมีขึ้นเพื่อเป็นหลักประกันความสำเร็จในกิจกรรมประจำวันของมนุษย์ เช่น การสวดอ้อนวอนขอพรและการบูชาด้วยสิ่งต่าง ๆ นั้นมนุษย์หวังว่า ภูติผีปีศาจเทพเจ้าจะมาช่วยเหลือ และมนุษย์หวังว่าสามารถจะควบคุมพลังลึกลับต่าง ๆ ได้ การปฏิบัติอย่างหนึ่งที่ใช้กันอย่างกว้างขวาง เพื่อควบคุมพลังอำนาจทางไสยศาสตร์คือ เวทย์มนต์คาถา (magic) ถึงแม้จะมีการใช้เวทย์มนต์คาถาในหลายสังคม แต่จะใช้มากในสังคมที่มีเหตุ

การณ์ต่าง ๆ ที่ยากจะคาดการณ์ล่วงหน้าได้ และในสังคมที่ประชากรมีความรู้สึกว่าคุณสมบัติ
แวดล้อมทางกายภาพ และสังคมได้น้อย

แม้ว่าการใช้เวทย์มนต์คาถาจะไม่ได้ผลตามความคิดของนักวิชาการบางคน โดยเฉพาะชาวตะวันตกหรือผู้มีการศึกษาสูง ๆ แต่มันอาจมีประสิทธิภาพเพราะใช้ได้ผลในทันที นั่นคือการลดความวุ่นวายใจ ความไม่สบายใจต่าง ๆ ลงมาหรืออาจหายไปเลย และทำให้กลุ่มคนหรือปัจเจกชนที่ใช้เวทย์มนต์คาถาเกิดความมั่นใจยิ่งขึ้น ซึ่งจะมีผลนำไปสู่ความสำเร็จได้มากขึ้นเมื่อไรก็ตาม ที่ความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี เพื่อควบคุมและพยากรณ์เหตุการณ์ต่าง ๆ โดยเฉพาะความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์มีมากขึ้น เมื่อนั้นแหละที่เวทย์มนต์คาถาก็จะลดความสำคัญลง (งามพิศ สัตย์สงวน, 2538)

2.1.2 สถาบันทางสังคม (social institution)

การที่มนุษย์มาอยู่รวมกันเป็นสังคมขึ้นนั้น มนุษย์ต้องการการอยู่รวมกันอย่างสงบสุข ทำให้สังคมต้องกำหนดคฤติกรรมของสมาชิกในกลุ่มว่าควรเป็นอย่างไร? เช่น สมาชิกควรจะมีสถานภาพและบทบาทอย่างไร? ควรจะมีความสัมพันธ์กันอย่างไร? ควรจะมีระเบียบหรือกฎเกณฑ์ปฏิบัติอย่างไร? เป็นต้น เราเรียก “ระเบียบหรือแนวทางปฏิบัติที่สังคมกำหนดขึ้นเพื่อสนองความต้องการของสมาชิกและสมาชิกได้ยอมรับปฏิบัติกันมาเป็นระยะเวลาอันยาวนาน ทำให้สังคมมีความเป็นระเบียบและอยู่รอดได้” ว่า “สถาบันทางสังคม”

บรูม และ เซลซ์นิก (Broom และ Seiznick, 1977:232) ได้กล่าวว่า สถาบันทางสังคมก็คือแบบของกลุ่มหรือการปฏิบัติทางสังคม หมายถึง “ผลรวมของแบบแผนความสัมพันธ์ กระบวนการ และเครื่องมือที่ได้สร้างขึ้นมาจากความสนใจของสังคมสถาบัน โดยเฉพาะสถาบันใดสถาบันหนึ่ง อาจหมายรวมถึง ประเพณี จารีต กฎหมาย หน้าที่ ธรรมเนียม รวมทั้งเครื่องมือที่เป็นลักษณะทางกายภาพ เช่น อาคารบ้านเรือน เครื่องจักร เครื่องมือติดต่อสื่อสาร ฯลฯ สถาบันทางสังคมที่สำคัญและเป็นที่ยอมรับได้แก่ ครอบครัว ศาสนา การศึกษา การปกครอง และเศรษฐกิจ ส่วนสถาบันทางสังคมเล็ก ๆ ก็คือ การพักผ่อน ศิลปวัฒนธรรม ฯลฯ สถาบันทางสังคมถือเป็นองค์ประกอบสำคัญของวัฒนธรรมด้วย”

เราจะเห็นได้ว่าสถาบันทางสังคมมีความจำเป็นสำหรับสังคมเพื่อทำหน้าที่ตอบสนองความต้องการของสมาชิกในสังคม ไม่ว่าจะเป็นเด็ก ผู้ใหญ่ และผู้สูงอายุตลอดจนควบคุมพฤติกรรมของสมาชิกด้วย เพื่อให้สังคมมีระเบียบและดำเนินต่อไปอย่างไม่มีที่สิ้นสุดอย่างน้อยเราสามารถพิจารณาองค์ประกอบได้ 4 อย่าง คือ

1. สถาบันทางสังคมจะต้องกำหนดหน้าที่ของสถาบันนั้นอย่างชัดเจน เช่น สถาบันครอบครัวได้ทำหน้าที่ในการผลิตสมาชิก อบรมขัดเกลาสมาชิก ผลิตอาหาร และการปฏิบัติต่อผู้สูงอายุ เป็นต้น
2. สถาบันทางสังคมจะต้องกำหนดแบบแผนพฤติกรรมที่สมาชิกในสถาบันนั้นได้ปฏิบัติ เช่น สถาบันครอบครัวก็มีแบบแผนพฤติกรรมในด้านการสมรสระบบเครือญาติและระบบความกตัญญู เป็นต้น
3. สถาบันของสังคมจะมีบุคคลต่าง ๆ เป็นคนดำเนินงานของสถาบันนั้น เช่น สถาบันครอบครัวจะมีปู่ ย่า พ่อ แม่ และบุตร หรือตา ยาย พ่อ แม่ และบุตร
4. สถาบันทางสังคมจะต้องมีศูนย์ดำเนินการในลักษณะของวัตถุ เช่น สถาบันศาสนา เช่นวัด เป็นต้น

ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่า สถาบันสังคมเกิดขึ้น เพื่อตอบสนองความต้องการพื้นฐานของสังคม หรือเพื่อแก้ปัญหาพื้นฐานต่าง ๆ ที่ทุกสังคมต้องเผชิญอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ทุกสังคมจึงต้องแสวงหาหนทางต่าง ๆ เพื่อจัดการกับปัญหาเหล่านั้น ถ้าต้องการให้สังคมคงสภาพอยู่ได้ และเพื่อให้สมาชิกของสังคมมีชีวิตรอดอยู่ได้ แต่ละสังคมมักจะมีวิธีแก้ไขปัญหาเหล่านั้นที่เฉพาะเป็นของตัวเอง ซึ่งขึ้นอยู่กับประวัติศาสตร์ความเป็นมาของสังคมนั้น แต่ทุกสังคมที่ยังคงสภาพเป็นสังคมอยู่ได้จะต้องหาวิธีการบางอย่างเพื่อแก้ไขปัญหาพื้นฐานต่าง ๆ เหล่านั้น และวิธีการแก้ไขปัญหาเหล่านั้นได้กลายเป็นมาตรฐาน เป็นประเพณี คือทำมานานจนเป็นความเคยชิน เป็นวิธีการที่ยอมรับกันทั่วไปว่าเหมาะสม ว่าถูกต้องในการแก้ปัญหานั้น ๆ เมื่อนั้นแหละสถาบันสังคมได้เกิดขึ้นแล้ว ทุกสังคมจึงพัฒนาโครงสร้างของสถาบันสังคมขึ้นเพื่อสนองความต้องการพื้นฐานและความต้องการอื่น ๆ ของสังคมเพื่อความมั่นคงและคงอยู่ของสังคม

ประเภทของสถาบันทางสังคม ซึ่งแต่ละสังคมมักจะมีจำนวนสถาบันสังคมไม่เท่ากัน ขึ้นอยู่กับระดับเทคโนโลยีของสังคม กล่าวคือ สังคมระดับดั้งเดิม (Primitive Society) หรือสังคมที่ยังไม่รู้หนังสือที่ไม่มีตัวอักษรใช้ เป็นสังคมที่มีเทคโนโลยีต่ำ จึงมีจำนวนสถาบันสังคมน้อยมาก ส่วนมากสังคมที่มีเทคโนโลยีระดับต่ำ มักมีสถาบันสังคมที่สำคัญเพียงสถาบันเดียว คือสถาบันครอบครัว และเครือญาติ สถาบันนี้จะทำหน้าที่ที่จำเป็นเกือบทุกอย่างเพื่อสนองความต้องการจำเป็นในด้านต่าง ๆ เช่น ด้านการหาอาหารผลิตสิ่งของจำเป็นต่าง ๆ การรักษาความสงบภายในและภายนอกสังคม การถ่ายทอดวัฒนธรรม การให้ความต้องการทางด้านจิตใจรวมทั้งด้านสุขภาพอนามัยและด้านอื่น ๆ อีกมาก

ในสังคมที่มีเทคโนโลยีระดับสูง คือสังคมที่พัฒนาแล้ว หรือสังคมอุตสาหกรรม จะมีสถาบันสังคมจำนวนมาก ส่วนสังคมด้อยพัฒนาหรือกำลังพัฒนา เป็นสังคมที่มีระดับเทคโนโลยีระดับปานกลาง คือไม่มากหรือน้อยเกินไป โดยทั่วไปสังคมต่าง ๆ จะมีสถาบันพื้นฐานที่สำคัญอยู่ 5 สถาบัน (ยกเว้นสังคมดั้งเดิม) คือสถาบันครอบครัว สถาบันการเมืองการปกครอง สถาบันเศรษฐกิจ สถาบันการศึกษา และสถาบันศาสนา (นิเทศ ดินณะกุล อ้างถึงใน ณาจารย์ภาคสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา, 2538)

ดังนั้น การศึกษาวิจัยครั้งนี้ ได้ศึกษาด้านองค์การสังคมว่าด้วยระบบสังคม และวัฒนธรรมกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น โดยได้ใช้สถาบันศาสนากล่าวคือวัดมหาธาตุเป็นแนวศึกษา มุ่งเน้นที่การเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้าง-หน้าที่ และบทบาทสำคัญของวัดว่าในอดีตที่ผ่านมาถึงปัจจุบันนี้ สถาบันวัดได้มีการเปลี่ยนแปลงไปในแนวใดบ้างมากน้อยแค่ไหนอย่างไร

2.2 แนวความคิดเกี่ยวกับบทบาท (Role Theory)

มโนทัศน์ (Concept) หลักของทฤษฎีนี้คือ “บทบาท” ดังที่ สุพัตรา สุภาพ (2536) อธิบายว่า บทบาทคือการศึกษาปฏิบัติตามสิทธิและหน้าที่ของสถานภาพ (ตำแหน่ง) เช่น มีตำแหน่งเป็นพ่อบทบาทคือต้องเลี้ยงลูก เป็นครู บทบาทคือสั่งสอนอบรมนักเรียนให้ดี เป็นคนไข้ บทบาทคือปฏิบัติตามหมอสั่ง

จากตัวอย่างดังกล่าว จะเห็นได้ว่ามนุษย์แต่ละคนจะมีบทบาทหลายบทบาท และแต่ละบทบาทก็จะมีคุณสมบัติ หรือสมคุณกันพอสมควร เช่น มีผู้เหนือกว่าก็ต้องมีผู้ต่ำกว่า มีครูก็ต้องมีนักเรียน มีนายจ้างก็ต้องมีลูกจ้าง ซึ่งแต่ละตำแหน่งก็ต้องมีบทบาทต่างกันออกไป (สุพัตรา สุภาพ, 2536)

ยิ่งสังคมซับซ้อนมากขึ้นเท่าไร บทบาทยิ่งแตกต่างกันไปมากขึ้นเท่านั้น เพราะบางบทบาทคนธรรมดาสามัญปฏิบัติได้ แต่บางบทบาทก็ต้องอาศัยความชำนาญพิเศษ ที่มีคนเพียงไม่กี่คนทำได้ เช่นการไปปฏิบัติการณ์ในอวกาศ เป็นต้น หรือบางบทบาทต้องอาศัยประสบการณ์จึงจะได้ผล เช่น การขับรถรู้แต่ทฤษฎีว่าเกียร์อยู่ที่ไหน แล่นเร็วแค่ไหนถึงเปลี่ยนเกียร์ใหม่ ถือพวงมาลัยอย่างไร ฯลฯ แต่ลองออกไปขับเองจริง ๆ แล้วจะขับไม่ได้อย่างที่รู้ เพราะความไม่ชำนาญหรือไม่มีประสบการณ์มากพอนั่นเอง (สุพัตรา สุภาพ, 2536)

งามพิศ สัตย์สงวน (2538) กล่าวว่า สถานภาพเป็นตำแหน่ง แต่บทบาทคือภาระทำตามสิทธิและหน้าที่ของสถานภาพ สถานภาพและบทบาทมักจะเป็นของคู่กัน คือเมื่อมีสถานภาพจะต้องมีบทบาทด้วย แต่ไม่เสมอไป

ฉะนั้นสรุปได้ว่าบทบาท คือพฤติกรรมที่คาดหวังสำหรับผู้ที่อยู่ในสถานภาพต่าง ๆ ว่าจะต้องปฏิบัติอย่างไร (Role Expectation) เป็นบทบาทที่คาดหวังโดยกลุ่มคน หรือสังคมเพื่อทำให้คู่สัมพันธ์มีการกระทำระหว่างกันทางสังคมได้ รวมทั้งสามารถคาดการณ์พฤติกรรมที่จะเกิดขึ้นได้ (งามพิศ สัตย์สงวน, 2538) เช่น ผู้ที่มีตำแหน่งเจ้าอาวาส จะได้รับการคาดหวังจากสังคมให้แสดงบทบาทหรือหน้าที่ต่าง ๆ ของเจ้าอาวาส เช่นจะต้องอบรมสั่งสอนให้พระภิกษุสามเณรอยู่ในโอวาทไม่ประพฤติดิพพระธรรมวินัย อันเป็นที่เสื่อมเสียแก่คณะสงฆ์และสังคมโดยส่วนรวม ทำหน้าที่ก่ลั่นกรองบุคคลที่จะเข้ามาบวชเป็นพระ และอื่น ๆ อีก เป็นต้น

ในบางครั้งบทบาทอาจมีลักษณะ “เครียด” (Strain) ได้ ในสังคมสมัยใหม่มีการคาดหวังในบทบาทต่าง ๆ มากไป แต่ละคนมีตำแหน่งต่าง ๆ มากมาย แต่ไม่สามารถแสดงบทบาทได้ดีทุกบทบาทเพราะขาดเงินทอง เวลา และปัจจัยอื่น ๆ ทำให้เกิดความรู้สึกที่เรียกว่าดึง

เครือข่ายได้ Biesanz & Biesanz ได้เสนอแนวทางแก้ไขปัญหานี้ โดยเสนอโมเดล “บทบาทที่ต่อรอง” (Role bargain) ขึ้นมโนภาพนี้ หมายถึงการเลือกแสดงบทบาทใดบทบาทหนึ่งให้ดีที่สุด สำหรับบทบาทอื่น ๆ เอาแต่ผ่านไปเท่านั้น หรือบางครั้งต้องทิ้งบทบาทใดบทบาทหนึ่งไปเลย (งามพิศ สัตย์สงวน, 2538) เช่น พระที่เป็นครูสอนหนังสือ ในสถานการศึกษา ถ้าช่วงปิดภาคการศึกษา ก็จะแสดงบทบาทนักสังคมสงเคราะห์ ช่วยเหลือประชาชนในเหตุการณ์ต่าง ๆ ส่วนบทบาทการเป็นครูสอนจะเป็นรอง แต่ถ้าเมื่อเปิดภาคการศึกษา ก็จะทิ้งบทบาทนักสังคมสงเคราะห์ไปชั่วขณะหนึ่ง หันมาทำหน้าที่ครูสอนหนังสืออย่างเต็มที่

สถานภาพบางอย่างอาจขัดแย้งกันได้ (Status Inconsistency) ลักษณะต่อมาของสถานภาพ คือเมื่อปัจเจกชนแต่ละคนมีตำแหน่งต่าง ๆ ตั้งแต่สองอย่างขึ้นไป ดังนั้นบางครั้งสถานภาพเหล่านี้ขัดแย้งกันได้ (งามพิศ สัตย์สงวน, 2538) เช่นในสังคมไทยถ้าพระสงฆ์เกิดเป็นฆาตกรขึ้นมา เขาจะอยู่ในฐานะพระสงฆ์ในสังคมไทย ซึ่งเป็นตำแหน่งที่น่าเคารพนับถือ เป็นตำแหน่งที่มีเกียรติสูง เป็นตำแหน่งที่บริสุทธิ์ เป็นที่เคารพยกย่อง ตรงข้ามกับตำแหน่งฆาตกรซึ่งเป็นตำแหน่งที่ต่ำทราม จะได้รับการดูถูก ดูหมิ่นดูแคลน ผู้ที่อยู่ในตำแหน่งพระสงฆ์ได้ดีเพราะตำแหน่งที่เขาครองอยู่ขัดแย้งกัน

จากที่กล่าวมาข้างต้นสามารถสรุปได้ว่า “บทบาท” หมายถึงหน้าที่ของบุคคลในขณะที่ครอบครองตำแหน่งภายในสถานภาพการณ์ทางสังคมเฉพาะอย่าง กล่าวคือบุคคลหนึ่ง ๆ สามารถแสดงได้หลายบทบาท และการที่บุคคลจะมีหน้าที่หรือบทบาทอย่างไรนั้น ขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์ของบุคคลนั้นที่มีต่อบุคคลอื่น (Linton, 1945 อ้างถึงใน Mc David and Harari, 1969) กล่าวคือ บทบาทหมายถึงแบบแผนของพฤติกรรม ซึ่งเป็นหน้าที่ของบุคคลที่ได้ครอบครองตำแหน่งทางสังคม เป็นผลมาจากปฏิสัมพันธ์ระหว่างบุคลิกภาพของบุคคล กับตำแหน่งที่บุคคลนั้นครอบครองในสถานการณ์ต่าง ๆ

เราจะเห็นได้ว่า มนุษย์มีบทบาทหลายอย่างในการอยู่ร่วมกัน และแต่ละบทบาทก็สะท้อนให้เห็นถึงวิถีทางในการอยู่ร่วมกันในสังคม ซึ่งก็เป็นสิ่งช่วยให้มนุษย์สามารถมีระเบียบในการอยู่ร่วมกัน เช่นเดียวกับระบบสังคมสงฆ์ การหน้าที่ต่าง ๆ ก็จะจัดระเบียบตามตำแหน่งหน้าที่สำคัญนั้นเป็นบรรทัดฐาน

2.3 แนวคิดเรื่องศาสนากับสังคม

แนวคิดเรื่องศาสนากับสังคม เป็นแนวความคิดหลัก ในการศึกษาถึงบทบาทการพัฒนาสังคมของพระสงฆ์ รูปแบบความสัมพันธ์ของทั้งสองสิ่งมักถูกกล่าวถึงในเรื่องของ “หน้าที่” ที่สถาบันหนึ่งมีต่ออีกสถานหนึ่ง ภายใต้ระบบหรือเงื่อนไขทางสังคมวัฒนธรรมนั้นๆ

ศาสนามีประโยชน์และหน้าที่ดีในสังคม บางคนมีความเลื่อมใสในศาสนามาก มีการเชื่อฟังและปฏิบัติตามคำสอนของศาสนา รวมทั้งระเบียบประเพณีของศาสนาทุกอย่าง เพราะเชื่อว่าศาสนาเป็นสิ่งจำเป็นแก่ชีวิตและคุณค่าแก่สังคม ยากที่จะหาสิ่งมาทำหน้าที่แทนได้ นักสังคมศาสตร์ส่วนใหญ่มีความเห็นว่าศาสนาเป็นสิ่งที่มีความประโยชน์และทำหน้าที่แก่สังคม

หน้าที่ของศาสนาต่อสังคมก็คือ การมีส่วนร่วมในการกำหนดระเบียบแบบแผน ค่านิยมและอุดมคติในการดำเนินชีวิตของมนุษย์ พร้อมทั้งการพัฒนาในด้านจิตใจ และวัตถุในสังคมด้วย อีกนัยหนึ่งทีพื้นฐานของศาสนาก็คือ การที่สถาบันศาสนาในแต่ละสังคมเป็นตัวแทนของการยอมรับค่านิยมอย่างร่วมกันของสมาชิกในสังคม และเป็นสิ่งจำเป็นต่อการรวมส่วนต่าง ๆ ของสังคมไว้ด้วยกัน

โรเบิร์ต เบลลาห์ (Robert Bellah) และคลิฟฟอร์ด เกิรยทส์ (Clifford Geertz) มองว่าศาสนาเป็นระบบสัญลักษณ์ โดยเกิรยทส์ (Geertz, 1966) ได้ให้นิยามศาสนาว่า ศาสนาคือระบบสัญลักษณ์ที่ให้ความหมายแก่สิ่งรอบตัว มีพลังอำนาจที่สามารถสร้างศรัทธา ให้อารมณ์ความรู้สึกของคน โดยการให้สังขธรรมเกี่ยวกับชีวิต และอธิบายประสบการณ์ ในลักษณะที่สอดคล้องกับอารมณ์ความรู้สึกของคน และเป็นที่ยอมรับกันว่าเป็นจริง

สำหรับเบลลาห์ (Bellah, 1964) มองว่ามนุษย์ในระดับสังคมต่างก็พยายามหาคำตอบเกี่ยวกับปรากฏการณ์ธรรมชาติ และความหมายของชีวิต แม้ว่าการให้ความหมายของชีวิตและการตีความจะแตกต่างกัน เบลลาห์เสนอการวิเคราะห์ การให้ความหมายหรือระบบ

สัญลักษณ์ของศาสนาว่า ใ้มองที่วามสอดคล้องของพิธีกรรมทางศาสนา กับสถาบันทางสังคมอื่น ๆ ว่ามีความสัมพันธ์กันอย่างไร โดยสมมติฐานของเบลลาห์ คือสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปก็ย่อมเปลี่ยนแปลงรูปของศาสนาไปด้วย ทั้งในด้านสัญลักษณ์ พิธีกรรมกลุ่มศาสนาและอิทธิพลที่มีต่อสังคม

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ อาศัยแนวความคิดของเบลลาห์ เกี่ยวกับสังคมที่เริ่มจะทันสมัยซึ่งเป็นเรื่องของศาสนาในสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลงทางสังคม และองค์กรทางศาสนา ก็มีบทบาทในการเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาสังคม และเริ่มสนใจการเปลี่ยนแปลงของสังคม โดยการเข้าไปมีส่วนร่วมในการพัฒนาสังคม และเริ่มสนใจการเปลี่ยนแปลงของสังคม โดยการเข้าไปมีส่วนร่วมในการอบรมสั่งสอนนักเรียนในสถานการศึกษา การสงเคราะห์ช่วยเหลือประชาชน ที่ประสบเคราะห์สาธารณภัยในเหตุการณ์ต่าง ๆ เป็นการสร้างความสำคัญของระบบสัญลักษณ์และการพัฒนาสังคม แต่คงไว้ซึ่งความเชื่อส่วนบุคคล ทำให้ความหมายของการพัฒนาสังคมในระดับสังคมเปลี่ยนแปลงไป มนุษย์มีการตัดสินใจในการเลือกเป็นสมาชิกตามกลุ่มความเชื่อได้มากขึ้น องค์กรทางศาสนาลดบทบาทในการพัฒนาสังคม โดยมีกลไกอื่นเข้ามาทำหน้าที่การพัฒนาสังคมและการควบคุมพฤติกรรมของสมาชิกในสังคมแทน

แนวคิดของเอเมต เดอร์ไคม์ (Durkheim, 1976) เรื่องความเกี่ยวข้องสัมพันธ์ระหว่างศาสนากับสังคมที่เสนอว่า การที่สมาชิกในสังคมมีความเชื่อทางศาสนาเหมือนกัน ทำให้เกิดความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันขึ้นมาภายในสังคม ขณะเดียวกัน ความเชื่อที่เหมือนกันจะได้รับการถ่ายทอดจากรุ่นหนึ่งไปอีกรุ่นหนึ่ง ดังนั้นความสัมพันธ์ระหว่างศาสนากับสังคม จึงมีลักษณะเหมือนลูกโซ่เกี่ยวกันและกัน ก็เป็นแนวคิดที่น่าสนใจ เนื่องจากเดอริไคม์มองว่า ในอดีตศาสนาเป็นตัวเชื่อมประสานสังคม ซึ่งหมายความว่า ศาสนาคือวิธีการที่มนุษย์ได้รับการชักจูงให้หันมาจากภาวะเกี่ยวของประจำวันที่มนุษย์เข้าไปพัวพันอยู่ในลักษณะต่าง ๆ กันไปสู่การบูชาต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ร่วมกัน ศาสนาก่อให้เกิดการเสียดสีเพื่อส่วนรวม ในการไปสู่จุดมุ่งหมายทางคุณธรรมหากแต่ในปัจจุบัน พื้นฐานความเชื่อทางศาสนาแบบเก่าสิ้นสุดลง สภาพความเสื่อมสลายที่เป็นสภาวะที่ความปรารถนาของปัจเจกบุคคลมิได้ถูกบังคับโดยบรรทัดฐานร่วมกันอีกต่อไป ซึ่งจะทำให้ติดต่อกันได้ว่าสภาวะที่ปัจเจกบุคคลปราศจากการชักนำด้านศีลธรรมในการดำเนิน ไปสู่เป้าหมายของตนนั้นจะบังเกิดขึ้นหรือไม่

พื้นฐานทางทฤษฎีของเคอร์ไลม์ คือการเน้นเกี่ยวกับปรากฏการณ์ทางศาสนา ว่ามีลักษณะเป็นปรากฏการณ์ด้านสังคม มากกว่าปรากฏการณ์ด้านปัจเจกบุคคลและมองว่า “ศาสนาเป็นระบบความเชื่อ และการปฏิบัติที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน โดยมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ หรืออีกนัยหนึ่งเป็นสิ่งที่ยกไว้ต่างหากและต้องห้ามเป็นความเชื่อและการปฏิบัติ ซึ่งรวมกันอยู่ในสังคมที่มีศีลธรรมหนึ่งเดียว หรือเรียกว่านิกายหนึ่ง สำหรับคนที่ยึดมั่นอยู่ในความเชื่อและการปฏิบัติเหล่านั้น” หรืออีกนัยหนึ่ง ศาสนาเป็นภาพสะท้อนสังคมที่แสดงออกมาในรูปของสัญลักษณ์ พิธีกรรม และความเชื่อที่เกิดขึ้นเพื่อสนองความต้องการของสมาชิกในสังคม และยึดเหนี่ยวให้สมาชิกของสังคมนั้นรวมกลุ่มกันอยู่ได้ แนวคิดดังกล่าวสอดคล้องกับแนวคิด หรือทฤษฎีเรื่องโครงสร้างหน้าที่ (Structural - Functional Theory) ของ Redcliffe-Brown ซึ่งจะใช้เป็นแนวทางในการวิเคราะห์ต่อไป

นอกจากนี้ยังได้อาศัยแนวความคิดทฤษฎีหน้าที่ (Functionalism) ของ Malinowski (1964) ที่เสนอว่าพิธีกรรมมีหน้าที่ตอบสนองความจำเป็นทางสังคม ในการช่วยลดความวิตกกังวลของสมาชิก ทฤษฎีนี้จะนำมาประยุกต์ใช้กับสังคมปัจจุบันที่เป็นสังคมเมือง (Urban Society) เพื่ออธิบายให้เห็นว่า พื้นฐานทางจิตใจของมนุษย์ในเรื่องความวิตกกังวลยังคงเป็นปรากฏที่พบเห็นได้ในสังคมหรือไม่ และเป็นการยืนยันถึงหน้าที่ของพระสงฆ์ที่มีต่อการพัฒนาสังคมหรือไม่อย่างไร

2.4 แนวคิดเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม

ความหมายของการเปลี่ยนแปลงสังคม-วัฒนธรรม

การเปลี่ยนแปลงนับได้ว่าเป็นกระบวนการถ่ายทอดวัฒนธรรมหนึ่ง ๆ ไปอีกจุดหนึ่ง ทุกสังคมมีการปรับตัวตามสภาพสังคม วิถีชีวิต การดำเนินชีวิตตลอดถึงระบบโครงสร้างอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องด้วย ซึ่งการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนี้ อาจจะเปลี่ยนแปลงในแนวสูงหรือต่ำ หรือแนวอื่นทางใดทางหนึ่ง ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับตัวแปรและโครงสร้างสังคมนั้น ๆ มีผู้ให้ความหมายและนิยามการเปลี่ยนแปลงทางสังคม-วัฒนธรรม ไว้ดังนี้

การศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมได้รับความสนใจอย่างยิ่งในปัจจุบัน เพราะมนุษย์มีการเปลี่ยนแปลงหลาย ๆ ด้านไม่ว่าจะเป็นทางด้านเศรษฐกิจ การเมือง สังคม และวัฒนธรรมโดยเราเปลี่ยนแปลงจะเกิดขึ้นในสังคมหนึ่ง ๆ ทั้งด้านวัตถุและวัฒนธรรมที่ไม่ใช่วัตถุโดยที่อัตราของการเปลี่ยนแปลงนั้นจะไม่เท่ากัน โดยทั่วไปแล้วอัตราของวัฒนธรรมมิใช่วัตถุ วัตถุจะเปลี่ยนแปลงช้ากว่าวัฒนธรรมที่เป็นวัตถุ นอกจากนั้น การเปลี่ยนแปลง อาจจะเกิดเพราะการวางแผนก็ได้ (ราชบัณฑิตยสถาน 2532; 99-100 อ้างใน จารุวรรณ พรหมวัง)

หากพูดถึงการเปลี่ยนแปลงเฉย ๆ เราอาจจะไม่เข้าใจว่า หมายถึงการเปลี่ยนแปลงอะไร ซึ่งนักวิชาการส่วนมากจะหมายถึงการเปลี่ยนแปลงทั้งทางสังคมและวัฒนธรรม แต่มีนักวิชาการ 2 ท่าน คือ โครเบอร์ และมาร์สัน (จามรี พิทักษ์วงศ์ 2529 ; 3) เสนอว่า ควรมีการแยกคำว่า วัฒนธรรม และสังคมออกจากกัน “แนวคิดเรื่องวัฒนธรรม... ควรจำกัดให้หมายถึงเฉพาะเนื้อหาและรูปแบบที่สร้างขึ้นและส่งผ่านต่อมาของค่านิยม ทักษะคิด ความคิดและระบบสัญลักษณ์ที่มีความหมายในฐานะที่เป็นปัจจัยในการจัดเกลาความประพฤติของมนุษย์ และสิ่งของที่ประดิษฐ์ขึ้นโดยผ่านพฤติกรรมในทางตรงกันข้าม เราเสนอคำว่า สังคม หรือในความหมายกว้าง ระบบปัจเจกบุคคลและชุมชนที่มีลักษณะเฉพาะๆ

จึงสรุปได้ว่า ความคิดของโครเบอร์ และพาร์สันนั้น การเปลี่ยนแปลงด้านวัฒนธรรมก็คือการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตนั่นเอง

สนิท สมักรการ กล่าวว่า การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม น่าจะไม่ใช้สิ่งเดียวกันแน่นอน เพราะการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมน่าจะหมายถึงการเปลี่ยนในระบบแบบแผนธรรมเนียมประเพณี หรือแนวกำหนดพฤติกรรมมากกว่าอย่างอื่น ส่วนการเปลี่ยนแปลงทางสังคม คือการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมที่เกิดจากการทำระหว่างกันของกลุ่มสังคมและปัจเจกบุคคล

จรรยา สุวรรณทัต บอกว่า การเปลี่ยนแปลงของสังคมจะมุ่งไปที่การพิจารณาในรูปธรรมมากกว่าทางนามธรรม กล่าวคือ มุ่งเน้นลักษณะภายนอกเห็นได้จากภายนอก สังคมมีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ ทั้งในระดับจุลภาค และมหภาค

ในระดับจุลภาค ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของคนที่เกิดขึ้นอยู่อย่างปรกติ แต่อัตถภาพความน้อยต่างกันตามท้องถิ่น และแล้วแต่โอกาสและเวลา เช่น

- ในเรื่องของค่านิยมทางจริยธรรม
- เรื่องการแต่งกาย
- เรื่องมารยาท
- เรื่องการใช้ภาษา

ส่วนในระดับมหภาค ได้แก่การเปลี่ยนแปลงในรูปแบบของสังคม การเปลี่ยนแปลงในระดับนี้เกิดจากการเปลี่ยนแปลงสะสมในระดับจุลภาค

การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม (โคเรเบอร์ อ้างถึงใน จารุวรรณ ธรรมทัต) ได้กล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมไว้ 5 ประการ คือ

1. ขั้นตอนการคิดสร้างสรรค์สิ่งใหม่ ๆ ขึ้นมาและนำเข้ามาใช้ในสังคม
2. การที่คนในสังคมยอมรับสิ่งใหม่ ๆ เข้ามาใช้จนถึงจัดอิมตัว
3. ขั้นตอนการอิมตัวในสังคมนั้นๆ ไม่มีความคิดสร้างสรรค์ใหม่ๆเกิดขึ้น
4. ขั้นมีการทำซ้ำแบบเดิมอยู่เป็นปรกติ เป็นระยะที่ความเจริญก้าวหน้าต่าง ๆ ถึงจุดสุดยอด

หน้าต่าง ๆ ถึงจุดสุดยอด

5. เมื่อถึงจุดอิมตัวแล้ว ลักษณะวัฒนธรรมเป็นไม่แบบเดิมจนเบื่อหน่าย จึงคิดสร้างสรรค์สิ่งใหม่ ๆ ขึ้นมาอีก โดยแยกออกไปจากวัฒนธรรมเดิมและสร้างแบบวัฒนธรรมใหม่ ๆ ขึ้น (จรรยา สุวรรณทัต 2525 ; 2)

ผ่องพันธุ์ มณีรัตน์ ได้พูดถึงการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมว่า เป็นการเปลี่ยนแปลงในวิถีชีวิตของชาวบ้าน (folkway) หรือจารีต mores) กฎหมาย ศาสนา สิ่งประดิษฐ์ และ อื่น ๆ ในชีวิตประจำวัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งค่านิยม การที่วัฒนธรรมนั้นอยู่ที่

ความเชื่อ ที่อยู่ภายในจิตใจของมนุษย์ และกระตุ้นให้มนุษย์นั้นแสดงพฤติกรรมออกมา สรุปได้ว่าพื้นฐานของการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม ขึ้นอยู่กับการเปลี่ยนแปลงทัศนคติ และพฤติกรรมของปัจเจกชน ที่เป็นสมาชิกของสังคมนั้น ๆ การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมส่วนมาก เกิดจากการประดิษฐ์และการกระจายผลต่าง ๆ ที่เกิดจากการนำสิ่งประดิษฐ์หลายอย่างมาใช้ไม่ว่าผลนั้นจะมากหรือน้อย รวมทั้งการแพร่กระจายความคิด และการปฏิบัติต่าง ๆ เหล่านี้เป็น การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมทั้งสิ้น

Kingsley Davis (อ้างใน ผ่องพันธุ์ มณีรัตน์, 2521, 15) ได้พูดถึงการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมว่า การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม หมายถึงการเปลี่ยนแปลงทุกอย่างที่เกิดขึ้นในทุกสาขา เช่น วิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีวิทยา)

งามพิศ สัตย์สงวน ได้พูดถึงการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมว่า เกิดจากการติดต่อระหว่าง 2 วัฒนธรรม ทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนระหว่างกัน จึงทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง เช่น การติดต่อระหว่างสังคมตะวันตกและมีโซตะวันตก จะทำให้คนกลุ่มดังกล่าวเกิดการผสมผสานทางวัฒนธรรม คือต่างฝ่ายต่างยอมรับซึ่งกันและกันและนำไปปฏิบัติเมื่อเห็นว่าเข้ากับวัฒนธรรมของตัวเองได้

Ralph Linton (อ้างใน ผ่องพันธุ์ มณีรัตน์ 2521;18) กล่าวว่า วัฒนธรรมคือวิถีชีวิตของประชาชนจึงแตกต่างจากสังคม ซึ่งเป็นการจัดระเบียบของปัจเจกชนที่อยู่ร่วมกัน ซึ่งดำเนินไปตามวิถีที่ถูกระบุไว้

Talcott parson และ A.L. Koeber (อ้างใน ผ่องพันธุ์ มณีรัตน์ 2521, 18) กล่าวว่า วัฒนธรรมจะจำกัดอยู่ในขอบเขตของการถ่ายทอดและการสร้างสรรค์เนื้อหา และแบบแผนค่านิยมความคิดและระบบสัญลักษณ์ ที่มีความหมายเนื่องจากเป็นพฤติกรรมและเป็นผลผลิตของมนุษย์ ส่วนสังคมเป็นระบบความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มคน

สรุปแล้วการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม หมายถึงการเปลี่ยนแปลงในระบบแบบแผนชีวิตวิถีการดำเนินชีวิตที่เกิดจากเหตุหลาย ๆ อย่าง เช่น

การประดิษฐ์คิดค้นเทคโนโลยีใหม่ ๆ การแพร่กระจายทางวัฒนธรรม การผสมทางวัฒนธรรม เป็นต้น

การที่การเปลี่ยนแปลงเป็นสิ่งที่เกิดทุกสังคม มีระยะเวลาการเปลี่ยนแปลง มีลักษณะที่ต่อเนื่องนี้เอง ทำให้นักวิชาการต่างก็สนใจที่จะศึกษา ดังนั้นการที่จะเข้าใจการเปลี่ยนแปลงได้จำเป็นที่จะต้องเข้าใจแนวคิดของการเปลี่ยนแปลงสำหรับผู้วิจัยจะให้แนวคิดการเปลี่ยนแปลงเพื่อเข้าใจความเปลี่ยนแปลงในตัววัฒนธรรมบางประการของชาวบ้าน (หนองกุงชนสาร) ดังนี้ คือ

1. แนวคิดเรื่องการยอมรับของใหม่
2. แนวคิดเรื่องสาเหตุการเปลี่ยนแปลง
3. แนวคิดเรื่องการกลมกลืนทางวัฒนธรรม
4. แนวคิดเรื่องการเข้าสู่ความทันสมัย

2.4.1 แนวความคิดเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม

แนวความคิดเกี่ยวกับสังคมอีกแนวความคิดหนึ่ง ซึ่งก็คือว่ามีความสำคัญและมี ความหมายต่อสังคมมากก็คือ การเปลี่ยนแปลงทางสังคม ทั้งนี้เนื่องจากการที่มนุษย์อยู่รวมกันเป็นสังคม แม้ว่าจะมีการจัดระเบียบทางสังคมและควบคุมทางสังคม ก็จำเป็นต้องมีการเปลี่ยนแปลง การเปลี่ยนแปลงเป็นเรื่องธรรมดาของโลก ระเบียบกฎเกณฑ์บางอย่างอาจจะเหมาะสมกับสมาชิกรุ่นปัจจุบัน แต่บางอย่างอาจไม่เหมาะสมกับสมาชิกรุ่นปัจจุบัน เหมือนบางอย่างเป็นที่ยอมรับของผู้สูงอายุ และบางอย่างผู้สูงอายุไม่ยอมรับ ทำให้มีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นตลอดเวลาในปัจจุบันสังคมต่าง ๆ ได้มีการติดต่อสื่อสารถึงกัน เพราะความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีและวิทยาศาสตร์ ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในด้านความสัมพันธ์ และการกระทำระหว่างกันทั่วโลก นอกจากนี้ผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ย่อมจะมีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของผู้สูงอายุ และการปรับตัวของผู้สูงอายุในสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลงในปัจจุบันและอนาคตด้วย

การเปลี่ยนแปลงทางสังคมนั้นย่อมจะเกิดขึ้นได้ทุกยุค ทุกสมัย และทุกสังคม ในสมัยโบราณนั้นการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเป็นไปอย่างเชื่องช้า ทั้งนี้เพราะว่าสิ่งประดิษฐ์คิดค้นในสังคมมีน้อย การสื่อสารยังไม่เจริญเหมือนปัจจุบัน ตลอดจนการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม (cultural diffusion) ก็เป็นไปได้อาก ส่วนการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในปัจจุบันเป็นไปอย่างรวดเร็วและสม่ำเสมอ สืบเนื่องมาจากการคิดค้นสิ่งประดิษฐ์ใหม่ ๆ ความเจริญของระบบสื่อสารโทรคมนาคม แสดงให้เห็นถึงความเติบโตหรือความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีและวิทยาศาสตร์ ตลอดจนการแพร่กระจายทางวัฒนธรรมก็เป็นไปได้สะดวกขึ้น

โรเจอร์ส (Rogers) (1969 : 3) กล่าวว่า การเปลี่ยนแปลงทางสังคม คือ “กระบวนการซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นในโครงสร้างและหน้าที่ของระบบสังคม” การเปลี่ยนแปลงนั้นต้องเปรียบเทียบความแตกต่างจากระยะเวลาหนึ่ง เปลี่ยนแปลงไปอีกระยะเวลาหนึ่ง (over some periods of time) ฉะนั้นการเปลี่ยนแปลงทางสังคมก็คือการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ทางสังคม ถ้าความสัมพันธ์ทางสังคมไม่เปลี่ยนก็ไม่ถือว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงทางสังคม แต่อาจจะเปลี่ยนแปลงบางส่วนในสังคม เช่น พฤติกรรมด้านความสัมพันธ์ระหว่างผู้สูงอายุกับบุตรหลานเปลี่ยนแปลงไปในบางครัวเรือนในหมู่บ้าน นอกจากนี้มีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมซึ่งไม่มีความจำเป็นว่าจะต้องเป็นการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เช่น การเปลี่ยนแปลงทางด้านกายภาพ ได้แก่ เครื่องแต่งกาย เนื้อหา แต่ความสัมพันธ์ทางสังคมยังคงเดิม ฉะนั้นการเปลี่ยนแปลงทางสังคมจะมีลักษณะที่เป็นการเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างและการหน้าที่ในระบบสังคม หรือการเปลี่ยนแปลงที่ทำให้กระบวนการของความสัมพันธ์และการกระทำระหว่างกันเปลี่ยนไป

ลักษณะของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมสามารถมองได้หลายประเด็น ซึ่งสามารถนำไปศึกษาผู้สูงอายุได้ กล่าวคือ

1. จำนวนของการเปลี่ยนแปลง (amount of a change) เน้นที่ความสำคัญของการเปลี่ยนแปลงนั้นสำคัญมากหรือน้อย และควรมีปริมาณการเปลี่ยนแปลงมากหรือน้อย เป็นการวัดจากผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม

2. ระยะเวลาของการเปลี่ยนแปลง (duration of a change) เน้นที่ระยะเวลาว่า ใช้เวลาในการเปลี่ยนแปลงไปอย่างช้า ๆ หรือฉับพลัน กล่าวคือ การเปลี่ยนแปลงที่ใช้เวลามาก จะแตกต่างกับการเปลี่ยนแปลงโดยฉับพลัน

3. ธรรมชาติของการเปลี่ยนแปลง (nature of a change) มีอยู่ 3 แบบ คือ

ก. การเปลี่ยนแปลงแบบวิวัฒนาการ (evolution) เป็นการเปลี่ยนแปลงอย่าง เชื่องช้าทีละน้อย ซึ่งอาจเป็นไปโดยไม่รู้ตัว ไม่ค่อยมีผลต่อความรู้สึกหรือวิถีชีวิตของ ประชาชนมากนัก เช่น การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมซึ่งต้องใช้เวลาานาน

ข. การเปลี่ยนแปลงแบบพัฒนา (development) เป็นการเปลี่ยนแปลงจาก แผนการดำเนินการที่แน่นอน โดยมีจุดมุ่งหมายที่แน่นอน เป็นการปฏิรูประบบวิถีชีวิตความเป็นอยู่ ของประชาชนให้ดีขึ้นกว่าเดิม ไม่ได้เปลี่ยนแปลงแบบล้มเลิก รูปแบบโครงสร้างทั้งหมดยังมี ลักษณะเปลี่ยนแปลงอย่างช้า ๆ และทำให้ประชาชนเกิดการยอมรับต่อการเปลี่ยนแปลงนั้น

ค. การเปลี่ยนแปลงแบบปฏิวัติ (revolution) เป็นการเปลี่ยนแปลงแบบทันทีทันใดและฉับพลัน จากสังคมระบบหนึ่งไปสู่สังคมอีกระบบหนึ่ง ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลง โดยการจัดระเบียบโครงสร้างเสียใหม่และดำเนินการอย่างรวดเร็ว ซึ่งการเปลี่ยนแปลงแบบนี้ มักจะกระทบกระเทือนความรู้สึกนึกคิดและจิตใจของประชาชนอย่างมาก

2.4.2 แนวคิดว่าด้วยสาเหตุของการเปลี่ยนแปลง

วัฒนธรรมของไทย โดยรวมแล้วมีองค์ประกอบพื้นฐานเป็น 2 กลุ่ม คือ

- สังคมเมืองไทยสมัยใหม่บนพื้นฐานของวิทยาศาสตร์ และเทคโนโลยีการค้าเสรี

- สังคมชนบทที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานภูมิปัญญาชาวบ้าน

ดังนั้น จึงมีช่องว่างระหว่างเมืองและชนบท ในเรื่องของวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี การเปลี่ยนแปลงนั้นมีส่วนช่วยพัฒนาปรับปรุงความเป็นอยู่ของคนไทยทั่วไป ในสังคมอีสานเองมีการเปลี่ยนแปลงไปบางอย่าง เพราะความเจริญต่างกันต่าง ๆ อันเกิดจากการพัฒนาของรัฐ ซึ่งพยายามนำตัวแปรอันเป็นเหตุของการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญ คือ เทคโนโลยีต่าง ๆ เข้าไป เพื่อช่วยเพิ่มผลผลิต หรือเทคโนโลยีด้านอื่น ๆ เช่น การสาธารณสุข การศึกษา เป็นต้น

สมุล วังสินธ์ ได้พูดถึงสาเหตุของการเปลี่ยนแปลงไว้ ดังนี้คือ

การเปลี่ยนแปลงด้านสังคมและวัฒนธรรมจะต้องอาศัยปัจจัย 2 อย่าง คือ

1. ปัจจัยภายใน ซึ่งมีส่วนให้เกิดความเปลี่ยนแปลงได้อย่างรวดเร็ว คือ

- 1.1 ประชากรการเพิ่มขึ้นของประชากรมีส่วนให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเพราะจำเป็นต้องเพิ่มผลผลิต เพื่อให้เพียงพอแก่ประชากร
- 1.2 การคมนาคม การพัฒนาทางด้านการคมนาคมขนส่ง ทำให้สะดวกต่อการติดต่อกับคนภายนอก และระบบอุตสาหกรรมอื่น
- 1.3 การท่องเที่ยวเพราะทำให้มีการติดต่อกับนานาอารยประเทศที่ต้องการเห็นความสวยงาม ทางด้านภูมิศาสตร์ สถาปัตยกรรมของไทยเป็นต้น
- 1.4 ระบบข่าวสารข้อมูลการสื่อสาร หากมีการพัฒนาที่ดี ชาวบ้านจะได้รับรู้ข่าวสารที่ทันสมัยอยู่เสมอ รวมทั้งเหตุการณ์ต่าง ๆ ของโลก
- 1.5 สิ่งแวดล้อม การพัฒนาอุตสาหกรรมจำเป็นต้องทำลายสิ่งแวดล้อมบางส่วนเพื่อนำมาเป็นวัตถุดิบ ดังนั้น สภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงจึงทำให้สังคมเปลี่ยนแปลงไปด้วย

2. ปัจจัยภายนอก หมายถึงการเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากเหตุการณ์ของโลก เพราะต้องปรับตัวเพื่อให้อยู่รอด ปลอดภัยของสังคม

สนิท สมักรการ ได้พูดถึงการเปลี่ยนแปลงทางสังคม อาจจะได้จากสาเหตุ 2 อย่าง คือ สาเหตุภายใน คือ การประดิษฐ์คิดค้นด้านเทคโนโลยีและด้านสังคมรวมทั้งนวัตกรรม (innovation) สาเหตุภายนอกที่สำคัญ คือ การขอยืมหรือการลอกเลียนแบบทางวัฒนธรรม (cultural borrowing) ซึ่งมักจะมีการนำมาดัดแปลง ให้กลมกลืนกับวัฒนธรรมของตนเสียก่อน รวมทั้งการปรับตัวของระบบย่อยอย่างอื่นด้วย

สมศักดิ์ ศรีสันติสุข ได้แบ่งสาเหตุของการเปลี่ยนแปลงตามปัจจัยทั้ง 4 ด้าน ดังนี้คือ

1. บังคับด้านภูมิศาสตร์ การเปลี่ยนแปลงทางสังคมหรือวัฒนธรรมนั้นมีสาเหตุจากปัจจัยด้านภูมิศาสตร์ เช่น อาโนลด์ ทอยบี (Arnold Toynbee) ซึ่งเป็นผู้นำในการอธิบายการเปลี่ยนแปลงมาจากสาเหตุของการเปลี่ยนแปลงด้านสิ่งแวดล้อม ว่า เมื่อมนุษย์ต้องการพึ่งอาศัยสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติเกิดขึ้น ทำให้วิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้านต้องเปลี่ยนไป มีอาชีพใหม่ ๆ เกิดขึ้นหรืออาจย้ายถิ่นไปในที่อื่น

2. บังคับด้านชีววิทยา เป็นผลที่เกิดจากลักษณะระบบชีวภาพของมนุษย์ เราสามารถเห็นได้จากเรื่องของเชื้อชาติหรือผิว เช่นในอเมริกาใต้ ชาวผิวขาวปกครองชาวพื้นเมืองซึ่งยากจน และมีอยู่เป็นจำนวนมาก ทำให้วิถีชีวิตความเป็นอยู่แตกต่างกันไป ทำให้มีการเปลี่ยนแปลงสังคมและวัฒนธรรมเกิดขึ้น

3. บังคับด้านเศรษฐกิจ การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมเกิดจากการเจริญหรืออำนาจทางเศรษฐกิจ กิจกรรมทางเศรษฐกิจที่อาจทำให้คนยากจนมีมากขึ้น และมีจำนวนคนเพิ่มมากขึ้น การมั่งคั่งมีจำนวนน้อย เพียงไม่กี่ตระกูลที่ครอบครองเศรษฐกิจ ทำให้เกิดช่องว่าง ระหว่างคนจนและคนรวย ทำให้เกิดการต่อสู้ที่เรียกว่า การต่อสู้ระหว่างชนชั้น (ตามทศนคติของ Mars อังในสุพัตรา สุภาพ 2537;120) และถือเป็นเหตุการณ์ที่สำคัญที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเพราะแต่ละคนถือประโยชน์ชนชั้นสำคัญกว่าประโยชน์ส่วนตัว ชนชั้นนายทุนจะเป็นผู้เอาเปรียบเพราะมีอำนาจทางเศรษฐกิจมากกว่า

4. บังคับทางวัฒนธรรม William F. Ogbrenloc อังใน สมศักดิ์ สันติสุข หน้า 62) วัฒนธรรมที่เป็นวัตถุจะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของวัฒนธรรมที่มีใช้วัตถุ สุพัตรา สุภาพ บอกว่าพื้นฐานวัฒนธรรมในทางเทคโนโลยี ความเจริญทางการวิทยาศาสตร์ตลอดจนค่านิยมที่จะรับรองใหม่จะเป็นตัวกระตุ้นให้เกิดการเปลี่ยนแปลง (สุพัตรา สุภาพ สังคมวิทยา 2537, 126)

สุพัตรา สุภาพ ได้พูดถึงปัจจัยที่สนับสนุนให้เกิดการเปลี่ยนแปลงไว้ดังนี้ คือ

1. บังคับด้านสิ่งแวดล้อมสรีรธรรมชาติ (Physical environment) เช่น แถบทะเลทรายทางภาคเหนือของทวีปแอฟริกาที่เคยเป็นดินแดนที่มีแต่ความสมบูรณ์ ต่อมาเมื่อดินถูกทำลาย สภาวะแวดล้อมหลายอย่างที่มีอยู่ได้เปลี่ยนแปลงไปทำให้สภาพความเป็นอยู่เปลี่ยนแปลงไปด้วย สิ่งแวดล้อมของมนุษย์มีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ เช่น การที่ฝนแล้งแร่ธาตุหมดไปทำให้ดินแข็งอาจมีผล

- ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้านการทำมาหากิน
- การที่พวกฮิปปี้เกิดในขึ้นนครใหญ่ ๆ ในอเมริกา และยุโรป อาจจะเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมทางด้านเศรษฐกิจที่ดีเกินไป จึงเกิดความเบื่อหน่ายกับสภาพชีวิตที่ทรูหรา จึงนิยมใช้เสื้อผ้าที่ไม่เรียบร้อย ดำเนินชีวิตแบบต่าง ๆ

2. การเปลี่ยนแปลงทางด้านประชากร (Population change) คือการเปลี่ยนแปลงเรื่องขนาดและการกระจายของประชากร จะทำให้ประชากรส่วนหนึ่งย้ายไปอยู่แห่งใหม่ หรือไม่ก็มีการพัฒนาด้านเศรษฐกิจ และสังคมและการเมืองให้ทันสมัย จึงทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง เช่น การที่ผู้อพยพเข้าไปใหม่ถ้ามีจำนวนมากกว่าผู้ที่ป็นเจ้าของถิ่นก็พยายามแพร่วัฒนธรรมของตัวเอง ซึ่งอาจก่อให้เกิดวัฒนธรรมใหม่ วัฒนธรรมเดิมอาจสูญหาย

3. การอยู่โดดเดี่ยวและการเกี่ยวข้อง (Isolation and contact) หมายถึง สังคมที่มีความเจริญด้านการคมนาคม มักจะเป็นศูนย์กลางของการเปลี่ยนแปลงเพราะสามารถติดต่อกับกลุ่มต่าง ๆ ได้อย่างสะดวกเช่น อียิปต์ และเมโสโปเตเมีย ที่ค้นพบการเดินเรือ ศูนย์กลางความเจริญจึงอยู่ที่แถบเมดิเตอร์เรเนียน แต่กลุ่มที่อยู่โดดเดี่ยวผลจะมีการเปลี่ยนแปลงน้อย การติดต่อกันจะเป็นไปหลายรูปแบบ เช่น

- การเดินทาง ข้อมทำให้วัฒนธรรมที่มีอยู่เดิมได้สัมผัสวัฒนธรรมใหม่ เช่น การเดินทางไปศึกษาต่างประเทศ เป็นต้น
- การเผยแพรศาสนา เป็นการนำวัฒนธรรมใหม่เข้าสู่ประชากร เช่น การเผยแพรศาสนาคริสต์ในประเทศไทย เป็นต้น
- การมีรัฐบาล ประกาศให้ประชาชนรับสิ่งใหม่อันเป็นส่วนประกอบของวัฒนธรรมรวมทั้งการโฆษณาต่าง ๆ ให้ประชาชนได้รู้จักเทคโนโลยีใหม่ ๆ เช่น รถไถนา รวมทั้งสินค้าอุปโภคและบริโภคต่าง ๆ

4. โครงสร้างทางสังคมและวัฒนธรรม หมายถึง โครงการทางสังคมในสังคมที่ถ้าหลังจะมีการเปลี่ยนแปลงน้อยเพราะการอบรมค่านิยมให้เป็นไปทางเดียวกัน แต่สังคมที่ซับซ้อนจะเปลี่ยนแปลงได้บ่อย เช่น ยุโรป อเมริกา

5. ทศนคติ ค่านิยม จะเป็นตัวให้เราทราบว่าเกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม วัฒนธรรมมากน้อยอย่างไรเช่นค่านิยมของคนที่ยึดมั่นในประเพณีจะเปลี่ยนแปลงช้า เป็นต้น การเปลี่ยนแปลงเป็นเรื่องธรรมดาของชาวตะวันตก เพราะเขามีความภูมิใจในความก้าวหน้า

และความทันสมัย แต่ละสังคมจะมีทัศนคติต่อการเปลี่ยนแปลงแตกต่างกัน ทัศนคติของสังคมที่ศิวิไลซ์ประเพณี จะเปลี่ยนแปลงช้ามีลักษณะของความเต็มใจ

6. ความต้องการรับรู้ (Perceived needs) คือ จะเป็นตัวชี้วัดทิศทาง และอัตราการเปลี่ยนแปลงเช่น การรับรู้ การต้องการสาธารณูปโภคที่ดี ๆ และเทคโนโลยีใหม่ ๆ จะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงได้ง่าย

7. พื้นฐานทางวัฒนธรรม (Cultural Bast) หมายถึง ในแง่ของการเพิ่มพูนความรู้เทคนิคที่จะเป็นประโยชน์ต่อการประดิษฐ์คิดค้น ในขณะที่พื้นฐานวัฒนธรรมเจริญขึ้น

ในสังคมตะวันตกจะมีการสนับสนุนให้เกิดการเปลี่ยนแปลง เพราะการเปลี่ยนแปลงมุ่งไปสู่ความก้าวหน้า โดยรัฐจะเป็นผู้วางแผนกำหนดจุดหมาย และวิธีที่จะไปสู่จุดหมาย เพื่อความเป็นระเบียบของสังคม และเกิดประโยชน์ต่อสังคม

อีกอย่างหนึ่งการเปลี่ยนแปลงย่อมอาศัยพื้นฐานทางระบบวัฒนธรรมด้วย ทุกๆ สังคมมีการดำเนินชีวิตที่แตกต่างกัน ปัจจัยพื้นฐานของการเปลี่ยนแปลงมีการกระทำต่อกัน และสัมพันธ์กันในเชิงสังคม

พื้นฐานทางวัฒนธรรม หมายความว่า อัตราการเปลี่ยนแปลงขึ้นอยู่กับการสะสมความรู้และเทคนิควิทยาการของสังคมนั้นว่ามีเพียงพอหรือไม่ เช่น การยอมรับเครื่องคอมพิวเตอร์เข้ามาใช้ในองค์กรต่าง ๆ ของสังคมไทย ย่อมเป็นไปได้เป็นอย่างดี เนื่องจากระบบพื้นฐานในการศึกษาของไทยมิได้ปลูกฝังความรู้ในเรื่องนี้แก่นักเรียนมาก่อน การปฏิวัติอุตสาหกรรมเกิดในยุโรปตะวันตกเป็นแห่งแรกเนื่องจากประชากรในภูมิภาคนี้ได้มีการสะสมความรู้ทางวิทยาศาสตร์ไว้อย่างเพียงพอ

ดังนั้นอาจกล่าวโดยสรุปว่า การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมในแต่ละสังคมอาจใช้ระยะเวลายาวนานไม่เท่ากัน และปริมาณของการเปลี่ยนแปลงจะแตกต่างกันไป ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับองค์ประกอบที่สำคัญคือ สิ่งแวดล้อมทางกายภาพของสังคม ลักษณะโครงสร้างของสังคม ลักษณะวัฒนธรรมพื้นฐานอันได้แก่ ค่านิยม คติความเชื่อที่สมาชิกปลูกฝัง และถ่ายทอดกันมา และผลประโยชน์ที่สมาชิกจะได้รับจากการเปลี่ยนแปลงนั้น นอกจากนี้ยังขึ้น

อยู่กับปัจจัยแรงอื่น ๆ เช่น บทบาทของผู้นำในการเปลี่ยนแปลง รวมถึงอิทธิพลของสื่อมวลชนต่าง ๆ ซึ่งมีบทบาทอย่างสูงต่อการเปลี่ยนแปลงในสังคมปัจจุบัน

2.5 แนวคิดเกี่ยวกับวัฒนธรรม

คำว่า “วัฒนธรรม” พระเจ้าวรวงศ์เธอกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ ทรงเริ่มใช้คำว่า วัฒนธรรม โดยแปลมาจากคำว่า Culture ซึ่งมีรากศัพท์มาจากภาษาละตินคือ คำว่า Cultura มีความหมายว่า การเพาะปลูกหรือความเจริญงอกงาม

พระราชบัญญัติวัฒนธรรมแห่งชาติ พ.ศ.2485 ได้ให้ความหมายของวัฒนธรรมว่า ลักษณะที่แสดงออกถึงความงอกงาม ความเป็นระเบียบ ความกลมเกลียว ก้าวหน้าของชาติ และศีลธรรมอันดีงามของประชาชน

คำว่า วัฒนธรรมนั้น ไม่มีความหมายที่แน่นอนและตายตัว แต่โดยรวมแล้วทั้งนักวิชาการไทยและต่างประเทศก็ได้ให้ความหมายของวัฒนธรรมไว้ดังนี้คือ

1. วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นมา โดยการเรียนรู้และการสื่อต่อกัน จนเป็นความเจริญก้าวหน้า วัฒนธรรมจึงเป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นมา อันได้แก่ ความรู้ ความเชื่อ ศิลปะ กฎหมาย ประเพณี และความสามารถอื่น ๆ ที่มนุษย์ได้มีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลง และถ่ายทอดสืบกันมาหลายยุคหลายสมัย

2. วัฒนธรรมเป็นผลผลิตส่วนร่วมที่มนุษย์ได้เรียนรู้มาจากคนแต่ก่อนสืบทอดกันมาเป็นประเพณี

3. วัฒนธรรม คือมรดกแห่งสังคม ซึ่งสังคมรับและรักษาไว้ให้เจริญงอกงาม

พจนานุกรม สังคมวิทยา ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พุทธศักราช 2524 หน้า 10 ได้สรุปไว้ว่า

1. วัฒนธรรมเป็นชื่อรวมสำหรับแบบอย่างพฤติกรรมทั้งหลายที่ได้มาทางสังคม และถ่ายทอดไปทางสังคมโดยทางสัญลักษณ์

2. วัฒนธรรมเป็นชื่อรวมสำหรับการสัมฤทธิ์ผลได้แก่ ภาษา เครื่องมือ
อุตสาหกรรม ศิลปะ วิทยาศาสตร์ กฎหมายการปกครอง ศิลธรรม ภูมิปัญญาที่ถ่ายทอดกันมา
ของสังคม นั้น ๆ (พระเทพเวที, 2532, 3)

งามพิศ สัตย์สงวน ได้สรุปเกี่ยวกับวัฒนธรรมว่า วัฒนธรรมคือสิ่งที่ได้มาจาก
รากฐานความเป็นจริงที่เกี่ยวกับมนุษย์นั้น คือ มันเป็นพฤติกรรมของมนุษย์และผลผลิตที่เกิด
จากการกระทำของมนุษย์ วัฒนธรรมมิใช่ปัจจัยที่อิสระจากมนุษย์แม้ว่าจะถูกศึกษาเหมือนเป็น
ตัวของตัวเอง หรือมีชีวิตจิตใจ เพราะวัฒนธรรมเป็นผลมาจากการสร้างของมนุษย์ที่อยู่อาศัย
วัฒนธรรมเป็นผลหรือระบบการจัดระเบียบพฤติกรรมที่เกิดจากการเรียนรู้ ซึ่งรวมถึงค่านิยม
ความคิดที่มีความสำคัญในสังคมวัฒนธรรมกำหนด สถานการณ์ จุดมุ่งหมาย ทักษะคติ คุณค่า
ความเชื่อรวมทั้งกำหนดพฤติกรรมสำหรับปัจเจกบุคคล วัฒนธรรมมีอำนาจควบคุมคนโดย
ตรงและยังเข้าควบคุมปัจเจกบุคคลอย่างมากด้วย (งามพิศ สัตย์สงวน 2538, 43)

ในส่วนของนักวิชาการต่างประเทศนั้น มีหลายท่านที่ให้คำนิยามเกี่ยวกับวัฒน
ธรรม เช่น

Edward Tylor ได้ให้คำจำกัดความเกี่ยวกับวัฒนธรรมว่า “วัฒนธรรมคือสิ่งทั้ง
หมดที่มีคุณลักษณะซับซ้อน ซึ่งรวมทั้งความรู้ ความเชื่อ ศิลปะ จริยธรรม ศิลธรรม กฎหมาย
ประเพณีและความสามารถอื่น ๆ รวมทั้งอุปนิสัยต่าง ๆ ที่มนุษย์โดยการเรียนรู้ จากการเป็น
สมาชิกของสังคม” (อ้างใน งามพิศ สัตย์สงวน 2538, 21)

Kelly ได้นิยามวัฒนธรรมว่า คือทุกสิ่งทุกอย่างที่มนุษย์สร้างขึ้นมา เพื่อให้ในการ
ดำรงชีวิต อาจเป็นสิ่งที่มิมีเหตุผล หรือพฤติกรรมของมนุษย์ (อ้างใน งามพิศ สัตย์สงวน, 2538,
21)

Crober ได้นิยาม วัฒนธรรมว่า วัฒนธรรมประกอบด้วยแบบแผนพฤติกรรมที่ได้
มาโดยการเรียนรู้และที่ถ่ายทอดจากรุ่นหนึ่งไปยังอีกรุ่นหนึ่ง โดยใช้ระบบสัญลักษณ์นั้น เป็น
ผลสำเร็จที่แตกต่างกันไปในกลุ่มชนต่าง ๆ วัฒนธรรมยังรวมถึงเครื่องมือเครื่องใช้ที่มนุษย์

สร้างขึ้นมา ส่วนประกอบที่สำคัญของวัฒนธรรมอาจพิจารณาในแง่ว่า เป็นผลผลิตของการกระทำและอีกแง่มันเป็นเงื่อนไขของการกระทำอีกต่อไป (อ้างใน งามพิศ สัตย์สงวน 2538, 22)

ส่วนแนวคิดเกี่ยวกับความหมายของวัฒนธรรมตามความหมายของวิชาการต่าง ๆ มีดังนี้คือ

1. วัฒนธรรม คือมรดกทางสังคม เป็นการนิยามเชิงประวัติศาสตร์ (historical)
2. วัฒนธรรม คือกฎเกณฑ์ของสังคม และรูปแบบพฤติกรรมของสังคมเป็นการนิยามเชิงสังคมวิทยา ว่าด้วยกฎเกณฑ์บรรทัดฐานข้อบังคับต่าง ๆ ของมนุษย์
3. วัฒนธรรม คือพฤติกรรมที่เกิดจากการเรียนรู้เป็นการนิยามเชิงจิตวิทยา (psychological)
4. วัฒนธรรม คือพฤติกรรมที่เกิดจากการเรียนรู้ รวมทั้งการจัดระเบียบหรือการทำหน้าที่ของวัฒนธรรมในการจัดระเบียบ เพื่อการมีชีวิตอยู่ ระบบความสัมพันธ์ระหว่างกันและกัน เป็นการนิยามในเชิงโครงสร้าง (Structural)
5. วัฒนธรรม คือวัฒนธรรมทางวัตถุ และความคิดต่าง ๆ รวมทั้งระบบสัญลักษณ์ที่ทำให้มนุษย์แตกต่างจากสัตว์อื่น ๆ เป็นการนิยามเชิงประวัติศาสตร์เป็นต้น
6. วัฒนธรรม คือ สรรพสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นมา อันได้แก่ ความรู้ ความเชื่อทัศนคติ จริยธรรม กฎหมาย ประเพณี รวมทั้งนิสัยต่าง ๆ ที่ได้รับการสืบทอดมาจากการเป็นสมาชิกของสังคม เป็นการนิยามเชิงพรรณนา บางท่านเช่น สุพิศวง ธรรมพันทา (อ้างในเกื้อกุล บำรุงอื่น 2538, 2) เรียกว่า การนิยามเชิงมานุษยวิทยา

2.5.1 ลักษณะของวัฒนธรรม

จากข้อนิยามทั้งหมดที่กล่าวมา พอที่จะสรุปลักษณะของวัฒนธรรมจากคำนิยามนั้น คือ งามพิศ สัตย์สงวน ได้พูดถึงลักษณะของวัฒนธรรมดังนี้ คือ

1. วัฒนธรรม คือสิ่งที่ต้องเรียนรู้ หมายถึงมนุษย์เรียนรู้พฤติกรรมเรียนรู้สิ่งต่าง ๆ ตั้งแต่เกิดจนถึงวันตาย การเรียนรู้วัฒนธรรมจะเกิดโดยการกระทำระหว่าง

กันของคนในสังคม กระบวนการเรียนรู้ เรียกว่า การจัดเกลาทางสังคม (Socialisation) หรือ การรับวัฒนธรรมมาไว้ในตัวเรา การเรียนรู้นั้นจะเป็นการเรียนรู้วิถีชีวิต ความคิด ความเชื่อ และการแสดงความรู้สึกต่าง ๆ จนกลายเป็นธรรมชาติไป

2. วัฒนธรรม คือแบบแผนพฤติกรรม บังเอิญชนมีการเรียนรู้แบบแผนของพฤติกรรมที่แสดงออกต่อกลุ่มอื่น ๆ หมายถึง การกระทำแต่ละอย่างจะมีความสัมพันธ์กับสิ่งอื่น ๆ เช่น ความสัมพันธ์ระหว่างสามีภรรยา เป็นต้น

3. วัฒนธรรมเป็นผลจากการเรียนรู้ หมายถึง ความรู้ความสามารถของมนุษย์ในปัจจุบัน จะได้รับการถ่ายทอดมาจากพฤติกรรมที่ผ่านมาในอดีต คือปัจจุบันเป็นผลมาจากอดีต แต่อาจมีการเปลี่ยนแปลงบ้าง

4. วัฒนธรรมคือสิ่งที่สมาชิกในสังคมมีอยู่ร่วมกัน หมายถึง พฤติกรรม การดำเนินชีวิตหรือแบบแผนการดำเนินชีวิตในสังคมนั้น ๆ สมาชิกของชุมชนทุกคนเป็นเจ้าของมิใช่ของใครคนใดคนหนึ่ง

5. วัฒนธรรม คือการถ่ายทอดทางสังคม หมายถึง มรดกทางสังคม จะถูกถ่ายทอดจากรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่ง

6. วัฒนธรรมคือการปรับตัว หมายถึง สมาชิกของชุมชนดำเนินชีวิตด้วยความสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อม เพื่อจะมีชีวิตอยู่รอดและมีลูกหลานสืบทอดต่อไป

7. วัฒนธรรมจะให้คุณค่าและความพอใจ การให้คุณค่าจะให้ผ่านค่านิยมของแต่ละชุมชน เช่น สังคมไทยเน้นการกตัญญูต่อผู้อาวุโสกว่า เป็นต้น ในส่วนความพอใจต่อทางร่างกาย จิตใจ เช่น ความสัมพันธ์กับคนอื่น ๆ

8. วัฒนธรรมคือแบบแผนชีวิต หมายถึง รูปแบบการดำเนินชีวิตของแต่ละเผ่าจะไม่เหมือนกันต่างมีรูปแบบเป็นของตัวเอง รูปแบบนั้นไม่ว่าจะเป็นระบบใด ๆ ก็ตามซึ่งเป็นผลมาจากการดำเนินชีวิตที่แตกต่างกัน เช่น ไทย ญี่ปุ่น เป็นต้น

9. วัฒนธรรม จะหล่อหลอมบุคลิกภาพของปัจเจกชนในสังคมต่าง ๆ จนทำให้สมาชิกของสังคมนั้น ๆ มีบุคลิกภาพที่เหมือนกัน จนเกิดเป็นไทย ญี่ปุ่น เป็นต้น

10. บูรณาการทางวัฒนธรรม หมายถึง ส่วนต่าง ๆ ของวัฒนธรรมจะรวมเข้าอย่างกลมกลืนและส่วนต่าง ๆ จะมีความสัมพันธ์กันอย่างดี แม้บางครั้งส่วนต่าง ๆ จะถูกแยกออกศึกษาก็ตาม

2.5.2 ปรากฏการณ์ทางสังคม

งานพิศ สัตย์สงวนได้พูดถึงปรากฏการณ์ทางสังคมไว้ดังนี้คือ

1. การติดต่อระหว่างวัฒนธรรม (acculturation) หมายถึง การที่กลุ่มคน 2 กลุ่มในวัฒนธรรมมีการติดต่อกัน และแต่ละกลุ่มจะสามารถแพร่อิทธิพลเหนือกันและกันได้ และจะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม
2. การผสมผสานทางวัฒนธรรม (assimilation) เป็นรูปแบบหนึ่งที่เกิดจากการติดต่อระหว่างวัฒนธรรม หมายถึง การที่กลุ่มคนรับเอาวัฒนธรรมอื่นมาแทนที่ของวัฒนธรรมตัวเอง
- 3.ชาติพันธุ์นิยม คือการโน้มเอียงที่จะอธิบายวัฒนธรรมของตัวเองว่าดีกว่าคนอื่นโดยใช้มาตรฐานทางวัฒนธรรมที่ตัวเองคุ้นเคย
4. การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม หมายถึง ทุกสิ่งทุกอย่าง จะต้องมีการเปลี่ยนแปลงทุก ๆ ด้านแต่การเปลี่ยนแปลงจะมีลักษณะค่อยเป็นค่อยไป

2.5.3 องค์ประกอบของวัฒนธรรม

เกื้อกูล บำรุงชีพ ได้พูดถึงองค์ประกอบที่สำคัญของวัฒนธรรมไว้ 4 ประการคือ

1. องค์คติ (Concept) หมายถึง ความคิดความเชื่อ ตลอดจนอุดมการณ์ต่าง ๆ เช่นความเชื่อในเรื่องกฎแห่งกรรม ความเชื่อในเรื่องการเวียนว่ายตายเกิด เป็นต้น ตลอดจนอุดมการณ์ ทักษะคติ ที่มาจากหลักวิชาที่มีเหตุผลทางวิทยาศาสตร์ หรือที่มาจากศาสนาและธรรมชาติ
2. องค์วัตถุ (Instrument and symbolic objects) หมายถึงวัตถุที่สามารถจับต้องได้ เช่น เครื่องมือเครื่องใช้ โบสถ์ วิหาร หรือสิ่งที่แทนความหมายให้เข้าใจกันได้ เช่น ภาษา ท่าทาง การแต่งกาย เครื่องหมายรูปภาพ ทำนอง จังหวะ รหัสต่าง ๆ เป็นต้น

3. องค์การ (association or organization) หมายถึง กลุ่มที่มีการจัดอย่างเป็นระเบียบ หรือมีโครงสร้างอย่างเป็นทางการ มีการวางกฎเกณฑ์ ระเบียบข้อบังคับและวัตถุประสงค์ที่ชัดเจน เช่น ครอบครัว ชุมชน เป็นต้น

4. องค์พิธีการ (usage) หมายถึง ขนบธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ ที่นำไปใช้ประโยชน์ได้จริง วัฒนธรรมนั้นจึงจะมีคุณค่าและมีความในวิถีชีวิตเช่นการประกอบพิธีกรรมในการจัดงานต่าง ๆ เป็นต้น

2.5.4 ประเภทของวัฒนธรรม

วัฒนธรรมโดยทั่วไปเมื่อรวมแล้วจะแบ่งเป็น 2 ประเภทใหญ่ ๆ คือ

1. วัฒนธรรมด้านวัตถุ (material culture)
2. วัฒนธรรมที่ไม่ใช่วัตถุ (non-material culture)

ส่วนในพระราชบัญญัติ วัฒนธรรมแห่งชาติ พุทธศักราช 2483 และพุทธศักราช 2485 ได้แบ่งวัฒนธรรม 4 ประเภท (อ้างอิงใน เกื้อกูล บำรุงชีพ) คือ

1. วัตถุธรรม คือสิ่งที่มีมนุษย์สร้างขึ้นเพื่อการดำรงชีพ
2. คติธรรม คือวัฒนธรรมด้านจิตใจเป็นสิ่งที่มนุษย์ยึดมั่นเชื่อมั่น เพื่อคุณค่าในการพัฒนาจิตใจ
3. เนติธรรม คือวัฒนธรรมที่เกี่ยวกับเรื่อง กฎเกณฑ์ ระเบียบ รวมทั้งกฎหมาย บรรทัดฐานทางสังคม
4. สหธรรม คือวัฒนธรรมที่เกี่ยวกับมารยาททางสังคม การอยู่ร่วมกันเคารพ ในลัทธิของคนอื่น

มีนักวิชาการบางท่านที่แบ่งวัฒนธรรมตามพฤติกรรมของคนในสังคมคือ

1. วัฒนธรรมทางความคิด หมายถึงความเชื่อ ความคิด อุดมการณ์ หลักธรรมต่าง ๆ ที่มนุษย์เรียนรู้ นำมาเป็นแนวคิด แนวปฏิบัติ
2. วัฒนธรรมทางสังคม เป็นกรอบแห่งกฎเกณฑ์ที่มนุษย์ต้องแสดงออกตามบทบาทสถานภาพลัทธิ หน้าที่ ความรับผิดชอบที่สังคมมอบหมายหรือคาดหวัง

3. วัฒนธรรมที่แสดงออกทางความสามารถได้แก่ วรรณกรรม สิ่งประดิษฐ์ รวมทั้งผลงานด้านวิทยาศาสตร์ และเทคโนโลยี

งามพิศ สัตย์สงวน ได้พูดถึง ประเภทของวัฒนธรรมใหญ่ ๆ ได้ดังนี้ คือ

1. วัฒนธรรมด้านวัตถุ หมายถึง ส่วนของวัฒนธรรมที่สัมผัสจับต้องได้ ได้แก่ สิ่งของเครื่องใช้ต่าง ๆ รวมทั้งผลผลิตทางวิทยาศาสตร์เพื่อตอบสนองความจำเป็นพื้นฐานเพราะเป็นสิ่งจำเป็นในการดำเนินชีวิต

2. วัฒนธรรมมิใช่วัตถุ คือวัฒนธรรมที่เป็นนามธรรม จับต้องสัมผัสไม่ได้เพราะไม่มีรูปร่างและขนาด เหมือนวัฒนธรรมที่เป็นวัตถุ ซึ่งแบ่งเป็น 5 ประเภท คือ

2.1 สถาบันทางสังคม คือส่วนต่าง ๆ ของวัฒนธรรมที่เข้าไปแก้ปัญหาสังคม ประเภทต่าง ๆ

2.2 วัฒนธรรมที่เกี่ยวกับการควบคุมทางสังคม คือพวกที่ช่วยให้เกิดระเบียบในสังคม ทั้งที่เป็นกฎหมาย และจารีตประเพณี ศาสนา ความเชื่อ ค่านิยม

2.3 ศิลปะ ซึ่งเป็นได้ทั้งวัฒนธรรมที่เป็นวัตถุและมิใช่วัตถุซึ่งในที่นี้หมายถึง การสร้างผลงานในด้านต่าง ๆ เช่น จิตรกรรม ประติมากรรม สถาปัตยกรรม เป็นต้น

ภาพแสดงประกอบประเภทวัฒนธรรม

วัฒนธรรมทางวัตถุ	วัฒนธรรมที่ไม่ใช่วัตถุ
บ้าน รถยนต์ เสื้อผ้า เครื่องจักรกล ตู้เย็น พัดลม โต๊ะเก้าอี้ วิทยุ เป็นต้น	สถาบันสังคม : ครอบครัว เศรษฐกิจ การศึกษา การเมือง การปกครอง ศาสนา สุขภาพอนามัย เป็นต้น
	วัฒนธรรมประเภทการควบคุมทางสังคม : ศาสนา ความเชื่อ ค่านิยม อุดมการณ์ ประเพณี กฎหมาย
	ศิลปะ : จิตรกรรม ประติมากรรม สถาปัตยกรรม ทัศนกรรม นาฏศิลป์ ดนตรี การละคร
	ภาษา : ภาษาพูด ภาษาเขียน กิริยาท่าทาง
	พิธีกรรม

ที่มา : งามพิศ สัตย์สงวน, 2538.

2.6 ทฤษฎีโครงสร้าง-การหน้าที่

ทฤษฎีโครงสร้าง กล่าวว่าโครงสร้างทางสังคมของสังคมหนึ่งประกอบด้วย 2 ส่วน คือ ส่วนที่เป็นองค์กรทางสังคม (Social Organization) และ ส่วนที่เป็นสถาบันทางสังคม (Social institution)

1. องค์กรทางสังคม (Social Organization) หมายถึง ส่วนของโครงสร้างทางสังคมที่เป็นกระบวนการจัดระเบียบ (Process of Social Organization) คนที่มาอยู่ร่วมกันเป็นกลุ่มเป็นก้อน และส่วนที่เป็นกลุ่มคนที่มีการจัดระเบียบ (Organized Groups)

คำว่า กระบวนการจัดระเบียบทางสังคม (Process of Social Organization) หมายถึงการสร้าง และสอนระเบียบของสังคมให้คนที่มาอยู่ร่วมกันเป็นกลุ่มเป็นก้อน เพื่อให้คนที่ได้รู้จักเข้าใจและปฏิบัติตามระเบียบได้ในฐานะที่เป็นสมาชิกที่ดีของสังคม

การสร้างระเบียบทางสังคม หมายถึงการสร้างความเชื่อถือ หรือความรู้ค่านิยม อุดมการณ์ และคุณธรรม ตลอดจนการจัดสถานภาพ และบทบาทให้สมาชิกที่มีอยู่ร่วมกันได้รู้หน้าที่ของตน สามารถเปรียบเทียบระดับของตนกับผู้อื่น ๆ และรับบทบาทหน้าที่ตามสถานภาพมีอย่างไรเป็นต้น เมื่อสร้างสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ขึ้นมาแล้ว สังคมก็ต้องอบรมสั่งสอนฝึกฝนให้เข้าใจเรื่องราวเหล่านั้น และฝึกฝนจนสามารถปฏิบัติตามระเบียบเหล่านั้น ได้เหมือนสมาชิกคนอื่น ๆ

เมื่อกลุ่มคนที่รวมกันผ่านกระบวนการจัดระเบียบมาแล้ว กลุ่มคนเหล่านั้นก็จะกลายเป็นกลุ่มที่มีการจัดระเบียบแล้ว (Organized Groups) ได้แก่กลุ่มสังคม (Social Group) ครอบครัวยุคใหม่ การรวมกลุ่มระดับแบน (Band level) สมาคม (Association) สังคมมนุษย์ (Society)

แนวความคิดเรื่ององค์การสังคมของพาร์สัน พาร์สันเชื่อว่า ทฤษฎีการกระทำอาสาสมัคร (Voluntaristic theory of action) เป็นศูนย์กลางของสังคม และฐานคิดจากอรรถประโยชน์นิยมและจิตนิยม (Utilitarianism, Positives and idealism) ซึ่งเขาได้ใช้ความพินิจพิจารณานำมาใช้ จากทฤษฎีนี้พาร์สันนำมาสร้างทฤษฎีองค์การสังคมเชิงหน้าที่ขึ้น

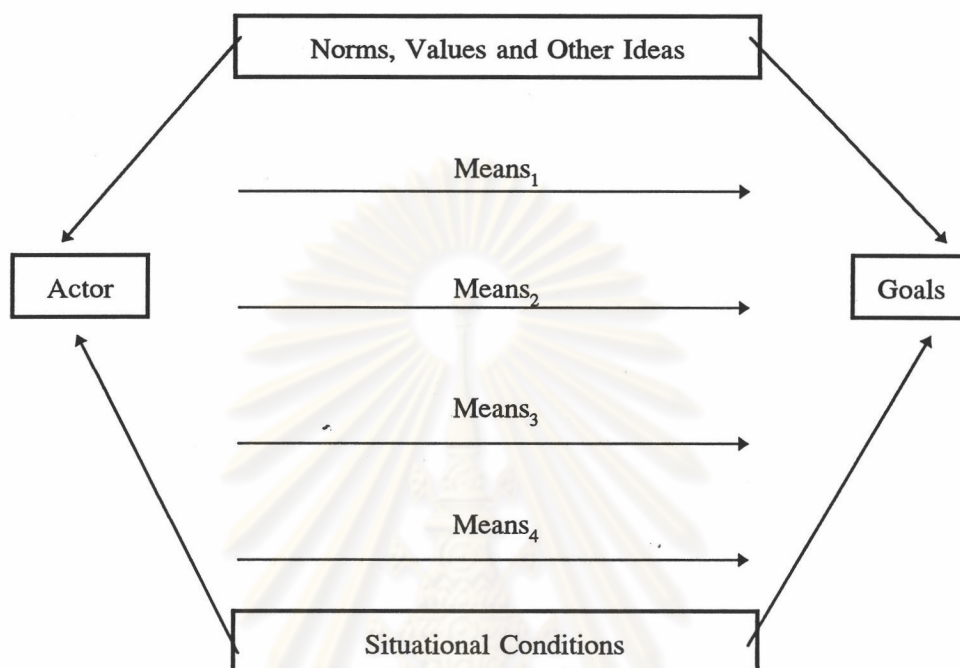

(Functional theory of social organization) โดยในขั้นแรกอาศัยคติอสาณิยมนามองการตัดสินใจของผู้กระทำทางสังคม (Social actor) ซึ่งจะตัดสินใจทำอะไรอย่างเสรี โดยอยู่ภายใต้กฎระเบียบ (Normative constraints) และสถานการณ์ (Situational constraints action) ดังนั้น การกระทำโดยเสรีหรือเชิงอาสา (Voluntaristic) จึงประกอบด้วยธาตุมูลดังนี้ (สัญญา สัญญา วิวัฒน์, 2538)

1. ผู้กระทำ หมายถึง บังเจกชน
2. จุดประสงค์หรือเป้าหมาย ที่ผู้กระทำมุ่งประสงค์
3. ขั้นตอนต่าง ๆ ที่ผู้กระทำจะเลือกใช้เพื่อบรรลุเป้าหมาย
4. สถานการณ์ อันเป็นฉากซึ่งผู้กระทำจะต้องเข้ามาพิจารณา ในการที่จะเลือกวิธีหนึ่งวิธีใดในการบรรลุเป้าหมาย
5. ตัวกำหนดเชิงบรรทัดฐาน อันได้แก่ค่านิยมบรรทัดฐานทางสังคมและความคิดต่าง ๆ ซึ่งผู้กระทำจะต้องนำมาพิจารณาประกอบในการเลือกวิธีการบรรลุเป้าหมาย
6. การตัดสินใจโดยเสรี ภายใต้เงื่อนไขข้อบังคับหรือบรรทัดฐานและสถานการณ์

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 1 : แสดงภาพหน่วยการกระทำเสรี (Units of voluntaristic action)

ที่มา : สัญญา สัญญาวิวัฒน์

พาร์สันส์ ได้กล่าวในระดับกว้างว่า ระบบสังคมประกอบด้วยสถาบันต่าง ๆ ครอบคลุมเป็นสถาบันพื้นฐานที่สำคัญต่อสมาชิกในสังคม โดยเฉพาะผู้สูงอายุของครอบครัว พ่อ แม่ ที่จะถ่ายทอดคุณลักษณะ อบรมสั่งสอนบทบาทจนมีสถานะเปลี่ยนเป็นสถาบันขึ้น โดยทั่วไปเราจะเห็นว่าพาร์สันส์ได้เล็งเห็นการกระทำของบุคคลในสังคมจะต้องมีลักษณะการสมัครใจต้องการที่จะกระทำเพื่อมุ่งไปสู่จุดมุ่งหมายด้วยวิธีการต่าง ๆ ก็จะเป็นเครื่องชี้ว่าผู้กระทำจะมีพฤติกรรมอย่างไรบ้าง? บทบาทและสถานภาพของบุคคลต่าง ๆ ได้กระทำต่อกันจนเป็นระบบสังคม ซึ่งระบบสังคมมีลักษณะที่สำคัญ ดังนี้

1. ระบบสังคมประกอบขึ้นมาจากความสัมพันธ์ระหว่างส่วนต่าง ๆ ไม่ว่าจะ เป็นบทบาท องค์การ สถาบัน ฯลฯ ซึ่งได้ทำหน้าที่อย่างสม่ำเสมอและระยะเวลาพอสมควร
2. ระบบสังคมนี้มีแนวโน้มที่จะรักษาขอบเขตสังคม เพื่อป้องกันมิให้เกิดการ แทรกแซงหรือการทำลายจากระบบอื่น
3. หากมีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นภายในส่วนต่าง ๆ ของระบบก็เพื่อความอยู่รอด หรือทำหน้าที่ให้ดียิ่งขึ้น
4. ระบบแต่ละระบบในสังคมทำหน้าที่เพื่อรักษาคุณภาพของสังคม
5. หากระบบไม่สามารถดำรงไว้ซึ่งคุณภาพแห่งสังคม ก็อาจสลายตัวกลายเป็น ส่วนหนึ่งของระบบอื่น หรือเปลี่ยนเป็นระบบใหม่

กล่าวโดยสรุปก็คือ ทฤษฎีโครงสร้างและการหน้าที่มีข้อสมมติ สมมติเกี่ยวกับ สังคมว่า ภายในสังคมจะมีส่วนหรือหน่วยหรือระบบย่อย ๆ ทำหน้าที่ต่าง ๆ (functions) อย่าง เป็นระเบียบระบบ เพื่อให้สังคมดำรงอยู่ได้อย่างมีระเบียบ ซึ่งเชื่อว่าเป็นจุดมุ่งหมายของสังคม

2.6.1 ทฤษฎีว่าด้วยการหน้าที่ (functional Theory)

ทฤษฎีนี้มีข้อสมมติว่า สังคมนั้นต้องมีความมั่นคง ไม่ค่อยมีความสนใจการ เปลี่ยนแปลง เพราะเชื่อว่าถ้าส่วนหนึ่งส่วนใดของสังคมเปลี่ยนไป ส่วนอื่นจะปรับปรุงเปลี่ยนแปลงไปด้วย เพื่อที่จะนำไปสู่สังคมที่มั่นคงข้อสมมติมีดังนี้คือ

1. ทุก ๆ สังคมเป็นการบูรณาการรวมหน่วยของหน่วยต่าง ๆ หรือส่วน ต่างๆ ทางสังคม
2. ทุก ๆ องค์ประกอบของสังคมแต่ละส่วนจะทำประโยชน์ให้แก่สังคม เพื่อความสมบูรณ์และความอยู่รอด
3. ทุก ๆ สังคมมีแนวโน้มที่จะรักษาความสมดุลภาพ
4. ทุก ๆ สังคมจะมีความมั่นคงก็เพราะสมาชิกในสังคมมีความสอดคล้อง เข้าใจในสถานภาพ บทบาท ค่านิยม ฯลฯ ซึ่งกันและกัน

สัญญา สัญญาวิวัฒน์, 2538 อธิบายไว้ว่า สถาบันสังคมก็เปรียบได้กับอวัยวะต่าง ๆ แต่ละสถาบันเป็นโครงสร้างอย่างหนึ่งทำหน้าที่ที่สนองความต้องการจำเป็นของสังคม นักสังคมวิทยาจึงแบ่งประเภทของสถาบันสังคมตามหน้าที่แต่ละสถาบัน เช่น สถาบันศาสนา ทำหน้าที่สร้างความเป็นปึกแผ่นเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และสถาบันศาสนาได้ถ่ายทอดวัฒนธรรมด้วย

ทฤษฎีดังกล่าว จะได้นำไปใช้ในการอธิบายและวิเคราะห์ระบบสังคมศาสนาว่าด้วยวัด ในโครงสร้างและการหน้าที่ตลอดถึงบทบาทของวัด พระสงฆ์ สามเณร และองค์ประกอบอื่น ๆ ว่ามีการเปลี่ยนแปลงอย่างไรบ้างในด้านสังคมและวัฒนธรรม

2.7 ทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม (Social and Culture Change)

ทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่จะกล่าวพอสังเขป (สมศักดิ์ ศรีสันติสุข, 2536) มีดังต่อไปนี้

2.7.1 ทฤษฎีที่ว่าด้วยสาเหตุ (Theories of Causation) ลักษณะข้อสมมติของทฤษฎีนี้เป็นการอธิบายปัจจัยใดปัจจัยหนึ่งว่า เป็นตัวกำหนดของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เช่น ปัจจัยทางภูมิศาสตร์ ปัจจัยทางชีววิทยา ปัจจัยทางเศรษฐศาสตร์ ปัจจัยทางวัฒนธรรม ปัจจุบันนี้ไม่มีใครยอมรับว่าการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเกิดจากปัจจัยเดียว อย่างไรก็ตาม ทฤษฎีต่าง ๆ เหล่านี้มีประโยชน์ที่จะนำไปศึกษา และแปลความหมายของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม

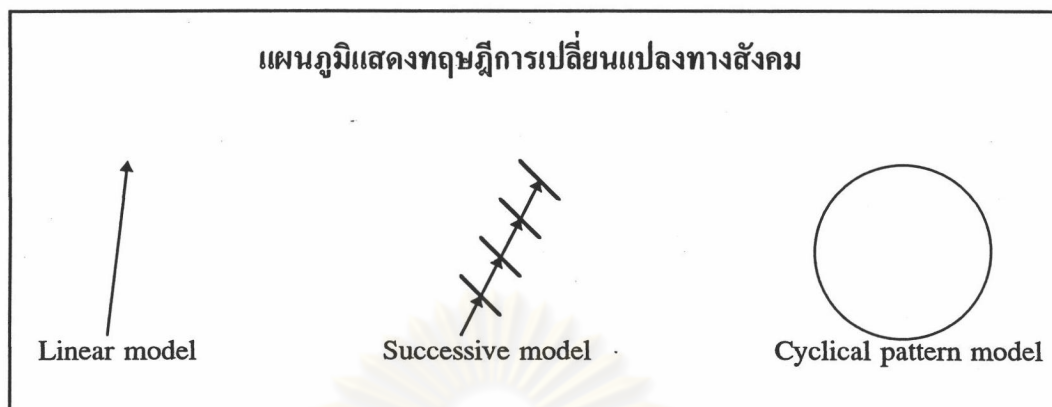
2.7.2 ทฤษฎีที่ว่าด้วยกระบวนการ (Theories of Process) เป็นทฤษฎีที่ว่าด้วยกระบวนการวิวัฒนาการ มีข้อสมมติว่าสังคมนั้นต้องมีความมั่นคง การเปลี่ยนแปลงเป็นไปตามธรรมชาติและอย่างราบรื่น ทฤษฎีเหล่านี้แบ่งเป็นดังนี้

ทฤษฎีเส้นตรง (Linear Theories) คือทฤษฎีที่อธิบายการเปลี่ยนแปลงทางสังคมแบบเป็นเส้นตรง เป็นแนวความคิดของการวิวัฒนาการ ทุกสังคมหรือทุกประเภทจะมีลักษณะการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในแบบเดียวกันหมด จากสังคมแบบประเพณีไปสู่สังคมที่เจริญแล้ว เช่น มาร์กซ์ได้พูดถึงการเปลี่ยนแปลงทางสังคมว่า สังคมแบบดั้งเดิมเปลี่ยนไปสู่สังคมทาส สังคม คักคินา สังคมนายทุน และสังคมคอมมิวนิสต์

ทฤษฎีวงกลม (Cyclical Theories) คือทฤษฎีที่กล่าวถึงการไม่สม่ำเสมอของกระบวนการทางสังคม หรือการเปลี่ยนแปลงทางสังคมแต่ละขั้นตอนของการเปลี่ยนแปลงจะมีลักษณะจากไม่ราบรื่นเสมอไปเปรียบเสมือนว่าแต่ละขั้นตอน เช่น การเปลี่ยนแปลงต้องผ่านจากเด็กเป็นผู้ใหญ่และผู้ใหญ่เป็นผู้สูงอายุ เป็นต้น การเปลี่ยนแปลงจากขั้นแรกซึ่งเป็นขั้นของความสมดุล เปลี่ยนไปสู่ขั้นที่สองซึ่งเป็นขั้นที่ไม่สมดุล จากนั้นจะเปลี่ยน ไปสู่อีกขั้นซึ่งเป็นขั้นใหม่ที่มีความ สมดุลเกิดขึ้น

ทฤษฎีแนวโน้ม (Trend Theories) เป็นทฤษฎีที่อธิบายการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในรูปของแนวโน้ม เช่น การเปลี่ยนแปลงทางสังคมของประเทศไทยจะมีแนวโน้มเปลี่ยนแปลงจากสังคมชนบทไปสู่สังคมเมือง

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ที่มา : สมศักดิ์ ศรีสันติสุข , 2539

ทฤษฎีดังกล่าว สัญญา สัญญาวิวัฒน์, 2538 ให้ความหมายพอสังเขปว่าการเปลี่ยนแปลง “เป็นคำกลาง ๆ” (Neutral Concert) ยังมีได้มุ่งเน้นถึงวัตถุประสงค์ว่าเปลี่ยนแปลงอะไรอย่างไร กล่าวคือปราศจากรูปแบบของการเปลี่ยนแปลงในเรื่องนั้น ๆ

การเปลี่ยนแปลงทางสังคมเป็นเรื่องปกติวิสัยนับแต่โบราณกาลมาในทุก ๆ สังคม ทุกระดับจะเป็นสังคมขนาดไหนย่อมมีการเปลี่ยนแปลง

การเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรม อาจเกิดมาจากความตึงเครียดการไม่ปฏิบัติหน้าที่ของตนเอง ความขัดแย้งในองค์กรนั้น เช่น ชุมชน สมาคม สถาบันนั้น ๆ ความกดดันต่าง ๆ ย่อมทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงได้เช่นกัน

การเปลี่ยนแปลงย่อมเกิดขึ้น ปัจจัยภายนอก หรือภายใน โดยสภาพแวดล้อมของระบบสังคมอื่น หน่วยต่าง ๆ ย่อมมีการปรับตัว

การเปลี่ยนแปลงใด ๆ ทางสังคมและวัฒนธรรมนั้น ไม่มีขั้นตอนมาตรฐาน ใด ๆ ที่จะให้เป็นแบบ (Model) ในการเทียบกันในระดับของการเปลี่ยนแปลงขององค์กรสังคมเดียวกันได้ การเปลี่ยนแปลงนั้นย่อมมีความสัมพันธ์กันต่อเนื่องในแง่สถานที่และเวลา

สมศักดิ์ ศรีสันติสุข, (2538) กล่าวไว้ว่า

การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมนั้น มักเน้นการประดิษฐ์ของสังคม ทั้งที่เป็นการประดิษฐ์ทางวัตถุและไม่ใช่วัตถุ เช่น ภาษา ศิลปะ ศีลธรรม ดนตรี การเล่นอันเป็นประเพณีต่าง ๆ รวมถึงความรู้ ความเชื่อ ค่านิยม และบรรทัดฐานทางสังคม ดังนั้นจะเห็นได้ว่า การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมจะมีความเกี่ยวข้องของระหว่างกัน เช่น การประดิษฐ์ย่อมมีผลกระทบต่อระบบความสัมพันธ์ของสมาชิกในสังคม การผลิตนวัตกรรมทางการศึกษา ทำให้สามารถใช้ระบบมหาวิทยาลัยเปิด และมีผลให้ความสัมพันธ์ระหว่างผู้เรียนกับผู้สอนเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม ในทางตรงข้ามการสร้างระบบสังคมใหม่ย่อมทำให้เกิดความจำเป็นที่จะต้องประดิษฐ์สิ่งใหม่เพื่อสนองต่อระบบสังคมนั้น เช่น ในระบบเศรษฐกิจของสังคมเมืองที่สตรีต้องหาเลี้ยงครอบครัวร่วมกับสามีทำให้เกิดความจำเป็นในการประดิษฐ์เครื่องซักผ้า อาหารกระป๋อง เครื่องดูดฝุ่น เพื่อลดภาระของคู่สมรส เป็นต้น

แม้ว่าการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมจะนำการเปลี่ยนแปลงมาสู่สังคม เช่นเดียวกับพฤติกรรมรวมหมู่ แต่การเปลี่ยนแปลงของทั้ง 2 สิ่งนี้ก็ไม่ใช่เหมือนกัน การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมเป็นกระบวนการต่อเนื่องที่ไม่สิ้นสุด และมีผลต่อแบบแผนการดำเนินชีวิตของสมาชิกโดยรวม อย่างไรก็ตามพฤติกรรมรวมหมู่อาจจะเป็นส่วนหนึ่งที่กระตุ้นให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม แต่ก็มี การเปลี่ยนแปลงอีกมิใช่น้อยที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวัน โดยไม่จำเป็นจะต้องเกิดจากพฤติกรรมรวมหมู่มาเป็นตัวเร่ง เช่น การเปลี่ยนแปลงทางศิลปกรรม ความรู้ และการประดิษฐ์ เป็นต้น

2.8 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

จากการศึกษาผลงานวิจัยด้านวิทยานิพนธ์ สารนิพนธ์ที่เกี่ยวข้องพบว่าผลจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมในระยะเวลาที่ผ่านมาได้มีผลต่อการปรับตัวและเปลี่ยนแปลงระบบโครงสร้างของวัดมาก และในระบบระเบียบบางอย่างภายในวัดกลับขาดหายไปโดยเฉพาะบทบาทหน้าที่ที่มองในอดีต เช่น ความสัมพันธ์ ระหว่างที่วัดกับสถาบันพระมหากษัตริย์ แต่ในยุคสมัยต่อมาถึงปัจจุบันวัดกลับมีบทบาทหน้าที่สูงมากในด้านอื่น ๆ ที่มีการกระทำต่อสังคม เช่น

สมบูรณ สุขสำราญ (2527) จากสารสำคัญในหนังสือ พุทธศาสนากับการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและสังคม กล่าวไว้ตอนหนึ่งว่านับแต่พุทธศาสนาได้หยั่งรากลึกลงในประเทศไทย บทบาทของศาสนาโดยเฉพาะพระสงฆ์ ได้เปลี่ยนแปลงมากขึ้นในด้านการพัฒนา การปรับตัวของพระสงฆ์ เกี่ยวกับโครงสร้างทางการเมืองที่เป็นปัจจัยในด้านต่าง ๆ ผลักดันทำให้สถาบันสงฆ์มีผลกระทบทางโครงสร้าง กล่าวคือ สังคมสงฆ์ และสถาบันสงฆ์ได้ถูกคุกคามให้เป็นส่วนขยายของระบบราชการ พระสงฆ์มิได้เป็นอิสระแก่ตน องค์กรสงฆ์ได้พัฒนาองค์กรด้านบทบาทหน้าที่ของคนใหม่ต่อสังคมมากยิ่งขึ้น โดยได้ยกตัวอย่างกรณีงานทางศาสนาของพระกิตติวุฒโฑ และงานด้านพัฒนาในชนบทของผู้นำสงฆ์กับการพัฒนาชุมชน าระยะบทบาทดังกล่าวพระสงฆ์กลับมีมากขึ้น

พระมหาสมทรง สิรินธโร และคณะ (2525) งานสัมมนาเรื่อง “บทบาทของวัดและพระสงฆ์ไทยในอนาคต” ได้สรุปไว้ว่า สถาบันสงฆ์ กล่าวคือ “วัด” มีโครงสร้างทางสังคมที่เปลี่ยนแปลงจากเดิมในอดีตทั้งนี้ก็เพราะปัจจัยของการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและสังคม หน่วยสังคมคือวัดได้มีพัฒนารูปแบบขององค์กรตนเอง ออกไปในด้านต่าง ๆ ที่เอื้อต่อสังคม และวัดส่วนใหญ่ก็กลายเป็นวัดในเมืองไป (ความวาทิ) ลักษณะการเปลี่ยนก็เป็นการเปลี่ยนแปลงทางทัศนคติ ทางสังคมวัดจากเดิมเป็นศูนย์กลางของชุมชนก็กลายมาเป็นแหล่งบริการของสังคมในด้านอื่น ๆ โดยเฉพาะปัจจุบันวัดกลายเป็นที่ประกอบพิธีกรรมพระสงฆ์สามเณร ก็อุปสมบทมีจำนวนมากขึ้น ในตัวเมืองวัดมีพระสงฆ์มากขึ้นแต่ในชนบทกลับมีพระสงฆ์น้อยลง ที่ยังคงหลงเหลืออยู่คือวัดกับจารีตประเพณีเดิม เช่น งานบวช งานศพ และงานศาสนาในประเทศไทย จากสาระสำคัญในหนังสือเล่มนี้ ได้สรุปไว้ 2 ประการ คือ

1. สถานภาพและบทบาทพระพุทธานุศาสนานในปัจจุบัน และบทบาทในอนาคต

1.1 บทบาทในปัจจุบัน

สถาบันสงฆ์ได้เปลี่ยนแปลงในรูปแบบของการพัฒนาองค์กรและการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวมีผลต่อการปรับเปลี่ยนบทบาทของสงฆ์ เนื่องจากจุดยืนของระบบสังคมที่มีการเปลี่ยนแปลงไปในด้านการพัฒนาเทคโนโลยี พระสงฆ์ต้องสูญเสียบทบาทบางประการไป โดยเฉพาะในอดีตสถาบันสงฆ์มีความสำคัญและสัมพันธ์กับชุมชนมาก จะเห็นได้จากสถาบันสงฆ์กับสถาบันพระมหากษัตริย์ แต่ปัจจุบันระบบการบริหารประเทศ

ได้แยกส่วนออกเป็นระบบราชการมากขึ้น หน่วยสังฆมอญครั้งพระสงฆ์จึงปรับตัวและมีการเปลี่ยนแปลงตนเองทั้งในสถานภาพและบทบาท

1.2 บทบาทในอนาคต สรุปลงจากสารสำคัญได้คือ สถาบันสงฆ์ มีการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมด้วยในแง่ความคิด ความเชื่อค่านิยมโดยชาวพุทธในปัจจุบันต่างมองสถาบันในแง่ผู้รักษาเท่านั้น พระสงฆ์มีการเปลี่ยนแปลงแนวคิดนโยบายการบริหารไปในทิศทางที่จะสร้างวัดเพื่ออำนวยประโยชน์ต่อสังคมมากขึ้น และพระสงฆ์กลับเปลี่ยนแปลงอุดมคติจากเดิมที่เป็นผู้ปฏิบัติในฐานะสูงของศาสนาอย่างเคร่งครัด แต่ปัจจุบันนี้กลับปรับเปลี่ยนด้านความคิดไปตามสังคมมากขึ้น และบทบาทดังกล่าวเป็นทั้งความคาดหวังภายในสถาบันสงฆ์ และจากสังคมภายนอกด้วย

นางสาว เสาวลักษณ์ ขำนิล วิทยานิพนธ์ (2519) ได้ศึกษาบทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาชุมชน ในหมู่บ้านวังไผ่และหมู่บ้านอุตะเถา จังหวัดชัยนาท สรุปลงได้ว่า บทบาทของพระสงฆ์ได้เปลี่ยนแปลงบทบาทจากอดีต พบว่าพระสงฆ์ปรับบทบาทของตนเองตามการเปลี่ยนแปลงสภาพสังคม ปัจจุบันผู้นำพระสงฆ์ (เจ้าอาวาส) ให้ความสำคัญต่อองค์กรตนเอง ในด้านการพัฒนาการช่วยเหลือสังคม เปลี่ยนแปลงระบบโครงสร้างเดิมที่วัดจะเป็นฝ่ายรับอย่างเดียว แต่ปัจจุบันกลับเป็นผู้นำเปลี่ยนแปลงแนวคิดและการบริหาร โดยกระทำระหว่างกัน องค์กรศาสนาที่วัดกับองค์กรฝ่ายบ้านเมือง มีการจัดการ การวางแผน ประสานงานกันมากขึ้น ในหมู่บ้านเกิดกลุ่มต่าง ๆ ขึ้น บทบาทของวัดในฐานะเป็นศูนย์กลางก็เพิ่มพฤติกรรมบทบาทมากขึ้น บทบาทดังกล่าววัดได้กระทำเพื่อความสมดุลย์ทางสังคมที่ได้ปรับเปลี่ยนทิศทางจากชุมชนเดิมให้เข้าระบบชุมชนใหญ่และมีการจัดระเบียบมากยิ่งขึ้น จะเห็นได้ว่างานพัฒนาดังกล่าวจะสอดคล้องสัมพันธ์กับวัดผู้นำสงฆ์ (เจ้าอาวาส) พระเถรภายในวัดต่างมีบทบาทต่อสังคมชุมชนมากยิ่งขึ้นจึงแสดงว่าวัดได้มีการเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างสังคมด้านการบริหารมากขึ้น โดยมีเป้าหมายคือมองตามต้องการของสังคม

นางสุขใจ พุทธวิเศษ วิทยานิพนธ์ (2527) ได้ศึกษา เรื่อง “สถานภาพและบทบาทของแม่ชี ในสังคมไทย : ศึกษากรณีวัดสร้อยทอง” พบว่าบทบาทของแม่ชี เป็นหน่วยสังคมในสถาบันพุทธศาสนา และมีบทบาทต่อสังคมต่ำกว่าบทบาทของพระสงฆ์ โดยสถานภาพที่เกี่ยวกับการยอมรับในสังคมสงฆ์และประชาชน มองว่าแม่ชีมิได้เป็นผู้นำทางศาสนา

เหมือนภิกษุ การกระทำประโยชน์ต่อสังคมมีในระดับหนึ่ง และบทบาทดังกล่าวเป็นบทบาทใหม่ ส่วนใหญ่จะเกี่ยวข้องกับงานพัฒนาสังคม การสังคมสงเคราะห์ และการจัดการศึกษาภายในองค์กรของตนเอง การจัดองค์กรก็เป็นไปแบบย่อย ไม่เป็นหน่วยใหญ่และองค์กรของแม่ชี ในปัจจุบันและอนาคต จะเน้นหนักไปในด้านบทบาทการสรรค์สร้างช่วยเหลือสังคมมากกว่าการมุ่งปฏิบัติตนเพื่อการเข้าถึงธรรม โครงการต่าง ๆ ที่แม่ชีมีส่วนร่วมปฏิสัมพันธ์กับองค์กรเอกชน มูลนิธิ สมาคม พุทธสมาคม ฯลฯ ตามสายงานที่ตนเองมีบทบาท

จากงานวิจัยของวิทยานิพนธ์ และสารนิพนธ์ที่ศึกษาบทบาทพบว่าระบบทางด้านวัฒนธรรม ในด้านกรอบปฏิบัติ ความเชื่อ ค่านิยม และส่วนที่เกี่ยวข้องกับวัดและสังคม ได้เปลี่ยนแปลงไปในทางบางอย่างต่ำลง บางอย่างสูงขึ้น เช่น

อัมพร มีสุข (2523) นายกสุขภาพจิตแห่งประเทศไทยกล่าวว่า เมืองไทยนั้นมีนักจิตบำบัด หรือ Psychologist คือพระสงฆ์ ในบทบาทเดิมที่มีอยู่ในอดีต ปัจจุบันก็ยังคงอยู่ในฐานะที่พระสงฆ์คือที่พึ่งทางจิตใจ วัดเป็นศูนย์ปรึกษาหารือเรื่องราวต่าง ๆ องค์กรศาสนา วัดเป็นหน่วยสังคมที่เกี่ยวข้องกับชุมชน ภาพบางอย่างได้เปลี่ยนแปลงไปโดยเฉพาะในสถานการณ์ปัจจุบัน และถือว่าพิธีกรรมศาสนาเป็นระบบความเชื่อและเป็นที่พักพิงของผู้คนได้ในทางจิตใจ และทำให้เกิดการกระทำต่อกันที่ดีในทางสังคมได้

อำนาจ บัวศิริ (2528 : 4) ได้กล่าวไว้ว่า กิจกรรมของวัดที่บริการชุมชน เป็นหน้าที่ที่เกิดแผนพฤติกรรมโดยตรงของพระสงฆ์และแนวความคิดนโยบายต่าง ๆ ถูกปรับเปลี่ยนไปโดยปริยายเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงผู้นำสงฆ์ (เจ้าอาวาส) บทบาทวัดในสภาพปัจจุบันปรับเปลี่ยนไปในแง่การทำกิจกรรมมากขึ้น ระบบความเชื่อ วิธีชีวิตของชาวพุทธ พระสงฆ์มีการดำรงอยู่ที่สอดคล้องกันในบางเรื่องและขาดตอนและห่างเหินไปในบางประการ การเข้าร่วมกิจกรรมเป็นความคาดหวังตามศรัทธา และความเชื่อของคน เช่นเชื่อว่าทำบุญจะได้ขึ้นสวรรค์ เป็นต้น แสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงทางระบบสังคมในองค์กรดังกล่าว

นางสาวจรูญธรรม ศีระคอม วิทยานิพนธ์ (2527) ได้ศึกษาบทบาทของพระสงฆ์ มหายานในการพัฒนาสังคม กรณีสงฆ์ จีนิกาย และอนัมนิกายพบว่าหน้าที่และบทบาทของ

พระเป็นบทบาทเฉพาะทางในอดีตถึงปัจจุบัน บทบาทได้มีความแตกต่างกันโดยเฉพาะระบบโครงสร้างต่าง ๆ ในแง่ความคิด ความเชื่อ

เกี่ยวกับจารีตประเพณีของชุมชนและวัดก็มีการเปลี่ยนไป ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับบรรทัดฐานทางสังคม (Social Norms) บทบาททางสังคมของพระสงฆ์ ได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมบางอย่างเช่นค่านิยม ความเชื่อบางอย่าง ได้มีการปรับเปลี่ยนระดับวัฒนธรรม ค่านิยมต่าง ๆ ส่วนใหญ่จะเป็นการธำรงรักษาแบบแผนต่าง ๆ ตามเป้าหมายของตนเป็นหลัก สถานะและบทบาทก็จะเปลี่ยนไปพร้อม ๆ กัน เรียกว่า บุคลิกภาพเฉพาะทาง

สมบูรณ สุขสำราญ (2527) ได้ศึกษาเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง และสังคม ได้สรุปว่า สถาบันสงฆ์ในปัจจุบันได้รับแนวคิดจากสังคม โดยเฉพาะหน่วยงานของราชการสังคมเข้าสู่ระบบ การพัฒนาการบริหารวัดก็ดำเนินไปในทิศทางที่ปรับเปลี่ยนมากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะแบบแผนปฏิบัติ การจัดการองค์กรของตนได้รับอิทธิพลมาจากแนวความคิดใหม่ ๆ ในสังคมปัจจุบัน บนบรรทัดฐานทางสังคม ย่อมเป็นตัวกำหนดทิศทางการเปลี่ยนแปลงทั้งสังคมและวัฒนธรรมไปพร้อม ๆ กัน

ดร.จางงัก อติวัฒน์สิทธิ์ (2530) ได้วิเคราะห์พุทธศาสนากับความทันสมัยไว้ว่า ความทันสมัย (Modernization) ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสังคมและวัฒนธรรม โดยเฉพาะวัฒนธรรมที่ปรับเปลี่ยนจะเป็นเรื่องศาสนาที่เกี่ยวกับความคิด ความรู้ ค่านิยม สิ่งใหม่ที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว ทำให้ศาสนาสถาบันสงฆ์แตกแยกองค์กรในการบริหารมากขึ้น ทั้งนี้สืบเนื่องมาจากการปรับตัวตามทิศทางของการเปลี่ยนแปลงสังคม ในระดับของการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรม นับได้ว่าเป็นตัวกำหนดแบบแผนพฤติกรรมของสังคม ระบบความเชื่อค่านิยมต่าง ๆ ถูกกำหนดเป็นบรรทัดฐานทางสังคมศาสนาพุทธ ในปัจจุบันมีการวัดระบบองค์กรตนเองออกไปมากยิ่งขึ้น ในส่วนย่อย Unit ก็จะปฏิสัมพันธ์กับองค์กรโครงสร้างสถาบันสังคมด้วย นับได้ว่าความทันสมัยเป็นปัจจัยหรือตัวแปรที่กำหนดสถานภาพบทบาทสถาบันศาสนา ให้มีการเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม

2.9 กรอบความคิดหลักในการศึกษาวิจัย

ในการศึกษาว่า วัดมหาธาตุฯ ได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างไรบ้างจะอาศัยกรอบความคิดตามเชิงทฤษฎีต่อไปนี้เป็นหลักในการศึกษา

2.9.1 วัดมหาธาตุฯ : องค์กรสังคม

เริ่มต้นที่เดียวในทางสังคมวิทยาจะมองว่าวัดมหาธาตุฯ หรือวัดใด ๆ เป็นองค์การสังคม (Social Organization) (สัญญา สัญญาวิวัฒน์, 122) ประเภทหนึ่งกล่าวคือ วัดเป็นองค์การสังคมแบบสหจร (Association) ซึ่งมีลักษณะสำคัญคือ

1. มีการกระทำระหว่างกันทางสังคม (Social Interaction)
2. มีหน้าที่ (Function)
3. มีแบบแผนทางพฤติกรรม (Behavior pattern) และ
4. เป็นองค์การที่ได้รับการจัดตั้งขึ้นมาโดยจงใจให้ปฏิบัติหน้าที่เฉพาะอย่างหนึ่งอย่างใด หรือหลายอย่าง (สัญญา สัญญาวิวัฒน์, 125-128)

ทั้งนี้จะเห็นว่าวัดที่จะทำการศึกษามีลักษณะสอดคล้องกับสหจรดังกล่าว นั่นคือ

1. วัดมีคณะบุคคลประจำ ได้แก่ พระ เณร ชี ศิษย์วัด และบางครั้งก็มีผู้ที่อาศัยอยู่ในวัดเป็นประจำจำนวนหนึ่ง เป็นต้น
2. วัดมีหน้าที่จำนวนหนึ่งเช่นเดียวกับสถาบันศาสนา ซึ่งมีวัดเป็นตัวแทน เช่น หน้าที่ในการสร้างความเป็นปึกแผ่นในสังคม หน้าที่ในการให้แนวทางในการจัดการกับวิกฤติในชีวิตของมนุษย์ หน้าที่ในการให้แนวคิดเกี่ยวกับชีวิตชาติหน้าและหน้าที่ในการให้ระบบค่านิยมและบรรทัดฐานทางสังคมในสังคม เป็นต้น
3. วัดมีแบบแผนพฤติกรรมเป็นแนวปฏิบัติเป็นคณะ กลุ่ม พระ เณร แม่ชี หรือสำหรับนักบวชและชาวบ้าน รวมทั้งประเพณีปฏิบัติเกี่ยวกับศาสนา เช่น งานบวช งานวันเกิดและงานศพ ตามคติประเพณีไทย เป็นต้น
4. วัดเป็นองค์การที่ได้รับการจัดตั้งขึ้นตามกฎหมายของบ้านเมือง เพื่อปฏิบัติหน้าที่ทางศาสนา จึงเข้าหลักเกณฑ์ข้อ 4 ข้างต้น

จึงสรุปว่า ในการศึกษานี้จะใช้วัดมหาธาตุฯ ในส่วนที่เป็นองค์การทางสังคม ประเภทหนึ่ง บวกกับการที่วัดในฐานะอื่นดังกล่าวต่อไป

2.9.2 วัดมหาธาตุฯ : สถาบันสังคม

ประการต่อมา ในทางสังคมวิทยา วัดมหาธาตุฯ ที่จะศึกษาในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้มีฐานะเป็นสถาบันสังคม (Social Institution) สถาบันหนึ่งหรือถ้าจะกล่าวให้เจาะจงวัดมหาธาตุฯ เป็นส่วนหนึ่งของสถาบันศาสนานั้นเอง (Religious Institution) คำว่าสถาบันสังคม

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ ให้ความหมายไว้ว่า “เป็นแบบอย่างกฎเกณฑ์ หรือกรอบสำหรับสมาชิกของสังคมจะยึดถือและปฏิบัติตามในการสนองความต้องการจำเป็นของสังคม” ซึ่งก็หมายความว่า สังคมแต่ละสังคมมีความต้องการจำเป็นหมายถึงในการดำรงความเป็นสังคม เมื่อมีความต้องการจำเป็นหลายอย่าง ก็ต้องมีสถาบันสังคมหลายสถาบัน และหนึ่งในหลายสถาบันนั้นคือศาสนา ซึ่งมีผู้ให้ความหมายไว้ว่า

“...Religious institutions are the organized patterns of belief and behavior spectically devoted to a relationship between people and with they belief to be the ultimate reality” (Paul B.Horton and Duster d. Hunt, 1962,185)

สถาบันศาสนา “คือกฎระเบียบแห่งความเชื่อทางพฤติกรรมที่แสดงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และสิ่งที่เขาเชื่อว่าเป็นปรารถนาดีจะสำหรับเขา” หรือความหมายอย่างง่ายที่สุดก็คือ สถาบันศาสนา เป็นกฎระเบียบในการปฏิบัติของมนุษย์ในสังคมในการตอบสนองความต้องการด้านความเชื่อในชีวิตนี้หรือชีวิตหน้า ความเชื่อเป็นสิ่งจำเป็นอย่างหนึ่งของสังคม ทุกสังคมจึงต้องมีกฎเกณฑ์ปฏิบัติเกี่ยวกับเรื่องนั้นเรียกว่า สถาบันศาสนา

จึงสรุปได้อีกประการหนึ่งว่า วัดมหาธาตุฯ ที่จะศึกษานี้เป็นสถาบันสังคมอีกอย่างหนึ่ง เพิ่มเติมจากการเป็นองค์การสังคมดังกล่าว

2.9.3 องค์ประกอบของหน่วยสังคมด้านศาสนา

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2527,23) แสดงเหตุผลหลายประการในการชี้ให้เห็นว่าองค์การสังคมและสถาบันสังคมรวมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในชีวิตจริง เหตุผลสำคัญอย่างหนึ่งก็คือ ทั้งองค์การสังคมและสถาบันสังคมต่างก็เป็นส่วนของโครงสร้างสังคมอันเดียวกัน และเขาใช้ชื่อองค์รวมนี้ว่า หน่วยสังคม สำหรับกรณีที่เรากำลังพูดถึงก็คือ หน่วยสังคมด้านศาสนา และในกรณีที่เราศึกษาวัดจึงถือได้ว่าวัดเป็นหน่วยหนึ่งของหน่วยศาสนา ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของโครงสร้างสังคมใหญ่อีกตอนหนึ่ง

เพื่อให้เห็นภาพของหน่วยสังคมด้านศาสนากระจางขึ้น จะได้กล่าวถึงองค์ประกอบของหน่วยศาสนา ซึ่งผู้รูกกล่าวว่าประกอบด้วย 4 ส่วน คือ

1. ตำแหน่งทางสังคม (Social position) ได้แก่ตำแหน่งของบุคคลในหน่วยสังคมนั้น ในกรณีของวัดได้แก่ พระ เณร ชี พุทธศาสนิกชน เจ้าอาวาส พระลูกวัด เจ้าคณะตำบล เจ้าคณะอำเภอ เจ้าคณะจังหวัด เจ้าคณะภาค เจ้าคณะหัวหน้าใหญ่ สมเด็จพระสังฆราช พระสมณศักดิ์ ระดับต่าง ๆ เช่น พระครู พระราชาคณะชั้นต่าง ๆ คณะบุคคล เช่นวัด (ปกครองด้วยคณะสงฆ์จำนวนหนึ่ง) สมาคมชาวพุทธ ยูวพุทธิกสมาคม

2. หน้าที่ (Function) ได้แก่ภาระหน้าที่ของหน่วยสังคม โดยเฉพาะเมื่อเป็นสถาบันสังคม ในกรณีของหน่วยศาสนา ได้กล่าวถึงคนแต่ละคนทางสังคมวิทยาเรียกว่า บทบาท (Role) ซึ่งจะมากำกับสถานภาพ (Status) ซึ่งเป็นเรื่องของหัวข้อ 1 ที่กล่าวมาข้างต้น

3. แบบแผนพฤติกรรม (Pattern of Behavior) เป็นกรอบมาตรฐานการประพฤติปฏิบัติของสมาชิกในหน่วยสังคม ในกรณีของวัดหรือศาสนา ก็จะมีเรื่องของ ค่านิยมทางสังคม (social values) เช่น นิยมทำบุญให้ทาน นิยมคนธรรมะธัมโม หรือนิยมคนซื่อสัตย์ เป็นต้น บรรทัดฐานทางสังคม (Social Norms) ที่แบ่งย่อยเป็นวิถีชีวิต (Folkways) เช่นการแต่งกายให้ถูกกาลเทศะ เป็นต้น จารีต (Mores) เช่นการไม่ลักขโมย การไม่ผิดลูกผิดเมียผู้อื่น และกฎหมาย (laws) ได้แก่บรรทัดฐานศาสนิกชนที่เขียนเป็นลายลักษณ์อักษร มีผู้บังคับใช้ และมีองค์การเฉพาะจัดการเกี่ยวกับเรื่องนี้ เช่น กรมตำรวจ เป็นต้น

4. องค์วัตถุ (Material Component) ได้แก่สิ่งที่เป็นวัตถุเกี่ยวกับสถาบัน สังคมนั้น ๆ กรณีของวัดองค์วัตถุได้แก่ ตัววัด กุฏิ หอฉัน โบสถ์ ศาลาการเปรียญ วิหาร หอระฆัง เครื่องนุ่งห่มหรือบริวารพระ เช่น สบง จีวร อังสะ ประคตเอว รองเท้า ย่าม บาตร ตลอดจนพระธรรมคัมภีร์ เป็นต้น

สรุปวัดที่เราจะศึกษามีองค์ประกอบที่สำคัญ 4 ประการ คือ ตำแหน่งทางสังคม

2.9.4 การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม

สิ่งสำคัญที่เราจะใช้เป็นกรอบในการศึกษาวัดอีกประการหนึ่ง ได้แก่การเปลี่ยนแปลง (Change) ซึ่งหมายถึง ความแตกต่างของอย่างหนึ่งเมื่อเปรียบเทียบกับของสิ่งนั้นในเวลาที่ต่างกัน ในกรณีของวัด การเปลี่ยนแปลงของวัดจึงหมายถึงความแตกต่างของวัดเมื่อพิจารณาในเวลา (T_1 กับ T_2) เช่น วัด ณ เวลาหนึ่ง มีลักษณะอย่างหนึ่ง มีขนาด ๆ หนึ่ง มีพระเณร ชี ลูกศิษย์วัด จำนวนหนึ่ง แต่พออีกเวลาหนึ่งห่างจากเวลาเดิม 1 หรือ 2 ปี 5 ปี วัดมีความแตกต่างออกไปอีก นี้เรียกว่าวัดเกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้น

การเปลี่ยนแปลงทางสังคม (Social Change) การเปลี่ยนแปลงของวัดที่เรามุ่งศึกษามี 2 ประการใหญ่ ๆ คือ ประการแรกเป็นการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ซึ่งผู้รู้ให้ความหมายไว้ว่า “ความแตกต่าง ขององค์เฑาะอย่างหนึ่ง ที่คงอยู่เป็นเวลานานพอควรของโครงสร้างทางสังคม” และขยายความต่อไปอีกว่า “โครงสร้างทางสังคมหมายถึง ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล (Social Relationship) ซึ่งเป็นรูปแบบและองค์ประกอบหลายอย่าง” รูปแบบ ได้แก่องค์การสังคมประเภทต่าง ๆ เช่นกลุ่มสังคม ชุมชน ครอบครัว เป็นต้น องค์ประกอบได้แก่บุคคลซึ่งทางสังคมวิทยาเรียกว่าสถานภาพ (Status) พร้อมกับสิ่งที่ตามมาด้วย คือ บทบาท (Role)

ดังนั้น การเปลี่ยนแปลงในส่วนที่เป็นองค์การสังคม จึงเรียกว่าการเปลี่ยนแปลงทางสังคม

หากพิจารณาองค์ประกอบของวัดตั้งได้พรรณามาแล้วข้างต้น การเปลี่ยนแปลงในส่วนที่เป็นตำแหน่งทางสังคม (Social position) ซึ่งเป็นเรื่องของพระ เณร ชี ศาสนิกชน ไม่ว่าจะเป็นแต่ละคนหรือกลุ่มของบุคคลเหล่านั้น และการแสดงบทบาทของบุคคลเหล่านั้น นับได้ว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงทางสังคมของวัด

การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม (Culture Change) การเปลี่ยนแปลงวัดอีกด้านหนึ่งที่วิทยานิพนธ์นี้จะเกี่ยวข้องได้แก่ การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมซึ่งผู้รู้ให้ความหมายว่า “เป็นการเปลี่ยนแปลงในแบบแผน (Pattern) ของการคิดการกระทำ ความเชื่อ ความคิดที่และคิดตัว ค่านิยม มาตรฐานสำหรับประเมินค่าสิ่งต่าง ๆ อันเป็นเครื่องกำหนดของบรรทัดฐาน มาตรฐานการประพฤติปฏิบัติที่เหมาะสม คนส่วนใหญ่ของสังคมจึงยึดถือเป็นแนวทาง อุดมการ (กลุ่มของค่านิยม) และสัญลักษณ์ (เครื่องหมายแทนสิ่งอื่นที่คนส่วนใหญ่ในทางสังคมรู้จักเข้าใจและใช้เป็นสื่อในการคิดตัว)” ท่านผู้ที่ถามด้วยว่า ในขณะที่การเปลี่ยนแปลงทางสังคมเป็นการเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้าง (Change of Structure) การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมเป็นการเปลี่ยนแปลงในโครงสร้าง (Change in Structure)

เมื่อนำมาใช้กับองค์ประกอบของวัด การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมได้แก่การเปลี่ยนแปลงในสองส่วนหลังขององค์ประกอบวัด คือส่วนที่เป็นแบบสวดพุทธรูป ที่มี ความเชื่อความรู้ ค่านิยมอุดมการ บรรทัดฐานทางสังคม และองค์วัตถุ คือตัววัด โบสถ์ วิหาร เสื้อผ้าและเครื่องใช้ต่าง ๆ

สรุปในขั้นนี้ว่า ในเชิงทฤษฎีวิทยานิพนธ์นี้จะถือว่าวัดเป็นทั้งองค์การสังคมและสถาบันสังคม โดยมีองค์ประกอบสำคัญ 4 ประการได้แก่ตำแหน่งทางสังคม หน้าที่ แบบแผน พุทธกรรม และองค์วัตถุ ต่อจากนั้นจะมองการเปลี่ยนแปลงของวัดในแง่ของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม (รวมองค์ประกอบ 2 ประการแรก) และการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม (รวมองค์ประกอบสองประการหลังเข้าด้วยกัน)

2.10 สมมติฐานในการวิจัย

อาศัยกรอบทฤษฎีที่กล่าวมาข้างต้นเป็นแนวทางเพื่อตอบปัญหาวิจัยที่ตั้งไว้ข้างต้น วิทยานิพนธ์นี้จึงตั้งสมมติฐานการศึกษาไว้ 2 ประการคือ

1. นับแต่ก่อตั้งจนถึงปัจจุบัน วัดมหาธาตุฯ มีการเปลี่ยนแปลงทางสังคม (Social Change)
2. นับแต่ก่อตั้งจนถึงปัจจุบัน วัดมหาธาตุฯ มีการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม (Culture Change)

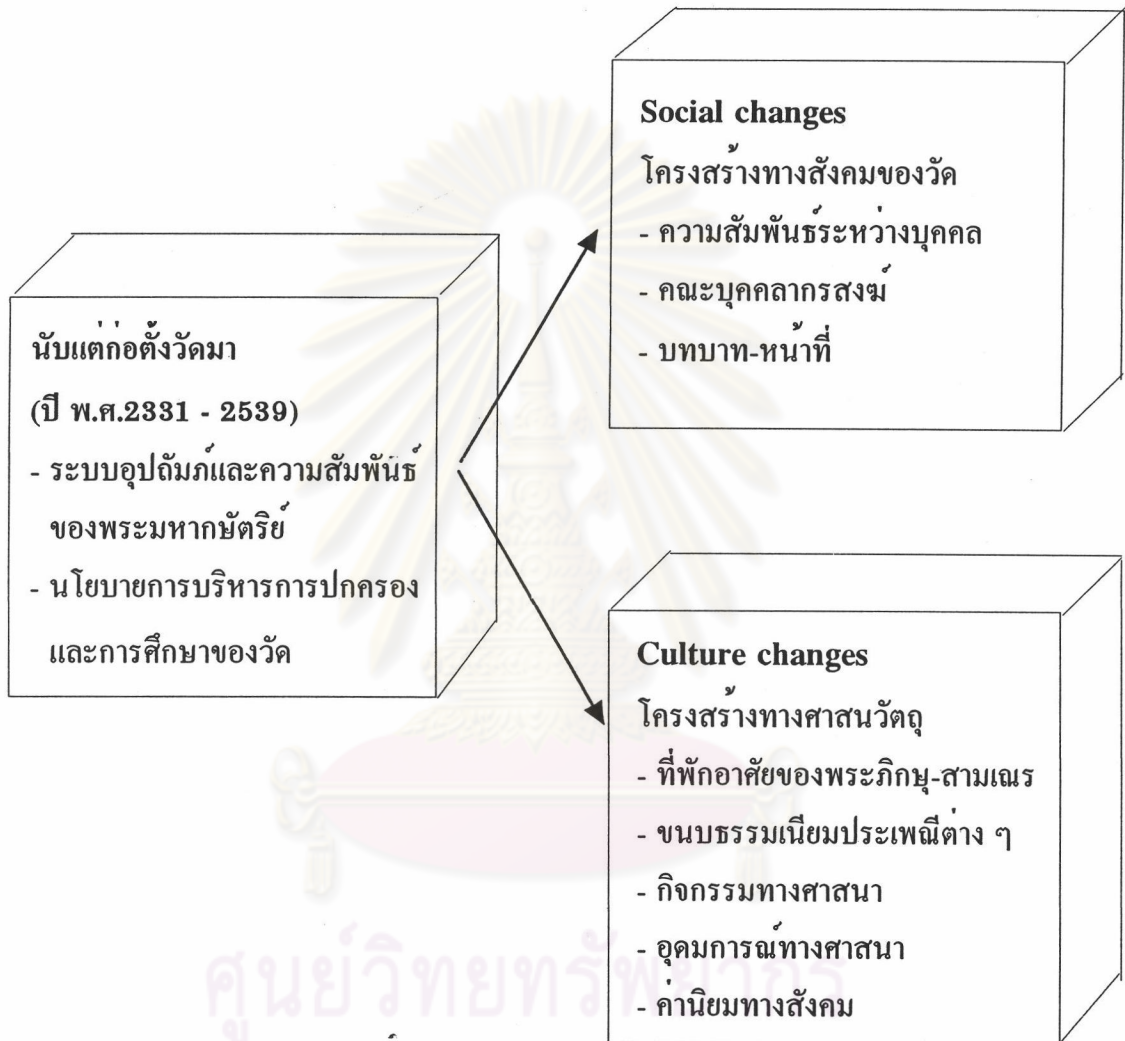
สมมติฐานข้อที่ 1 วัดมหาธาตุฯ มีการเปลี่ยนแปลงทางสังคม นับแต่ก่อตั้งมาจนถึงปัจจุบัน (Social Change)

สมมติฐานข้อนี้มีความหมายว่า วัดมหาธาตุฯ เป็นวัดเก่าแก่วัดหนึ่งของกรุงเทพมหานคร ก่อตั้งมาเป็นเวลานานนับร้อยกว่าปี ย่อมจะต้องมีการเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับคนและบทบาทหน้าที่ไปจำนวนไม่น้อย ในแง่ของตัวคน ย่อมจะมี พระ เณร ชี เปลี่ยนแปลงไปหลายรุ่น เจ้าอาวาสเปลี่ยนไปหลายรูป สถานภาพของวัด สถานภาพของเจ้าอาวาสและสถานภาพของสมาคมเกี่ยวข้องกับวัดจะต้องมีการเปลี่ยนแปลงไปเมื่อเวลาผ่านไป ในทำนองเดียวกับบทบาทหน้าที่ของวัดโดยรวมก็ดี บทบาทของพระแต่ละองค์ก็ดี อาจจะมีการเปลี่ยนแปลงไปในทางมากขึ้นหรือน้อยลง หรือมีหน้าที่ใหม่ของวัดเกิดขึ้น นี่เป็นสิ่งที่คาดได้ตามกรอบความค้ำทฤษฎีที่กล่าวมาข้างต้นนั้น

สมมติฐานข้อที่ 2 นับแต่ก่อตั้งมาจนถึงปัจจุบัน วัดมหาธาตุฯ มีการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม (Culture Change)

อาศัยกรอบความคิดเชิงทฤษฎีที่กล่าวมาข้างต้นอีกเช่นกัน อธิบายสมมติฐานข้อนี้ได้ว่า วัดมหาธาตุฯ ซึ่งได้รับการก่อตั้งมานั้น จะต้องมีการเปลี่ยนแปลงในรูปแบบการปฏิบัติ ขนบธรรมเนียมประเพณี หรือความนิยมความเชื่ออุดมการณ์ หรือโครงสร้างรูปแบบของวัดที่เกี่ยวกับวัด หรือกฎระเบียบของวัด อาจจะมีการเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา เหล่านี้คือการ

เปลี่ยนแปลงทางด้านวัฒนธรรมของวัดมหาธาตุฯ จะได้มีการเก็บข้อมูลทั้งจากเอกสาร การสังเกตผลการสัมภาษณ์ผู้รู้และเกี่ยวข้องใกล้ชิด (Key Informants) มาพิสูจน์ความจริงต่อไป

2.11 นิยามศัพท์ในการวิจัย

2.11.1 ความหมายคณะบุคคลภายในวัดมหาธาตุฯ

วัด หมายถึง วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ มาเพียงวัดเดียว โดยมุ่งศึกษาถึงการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมของวัด

เจ้าอาวาส หมายถึง พระผู้มีหน้าที่ปกครองวัด ซึ่งได้รับการแต่งตั้งจากเจ้าคณะสายงานการปกครอง โดยมหาเถรสมาคมเป็นผู้รับรอง และเป็นผู้เหมาะสมมีพรรษาอาวุโสมากภายในวัด

พระภิกษุ หมายถึง ผู้ที่มีสถานภาพเป็นนักบวช โดยได้รับการอนุญาตจากพระอุปัชฌาย์ตามหลักพุทธบัญญัติ และการอนุมัติจากคณะสงฆ์ตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 ที่จำพรรษาอยู่ภายในวัดมหาธาตุฯ

สามเณร หมายถึง ผู้ถือศีล 10 ได้รับการบรรพชาจากพระอุปัชฌาย์ มีอายุบรรลุนิติภาวะ ถือเพศบรรพชิต ซึ่งจำพรรษาอยู่ในวัดมหาธาตุฯ

แม่ชี หมายถึง บุคคลที่เป็นเพศหญิง มีศรัทธาในพุทธศาสนา จึงถือบวชศีล 8 แต่งกายชุดขาว แม่ชีได้รับอนุมัติจากผู้ปกครองในวัดนั้น ๆ มีสถานภาพทางการบวชที่ต่ำกว่าพระภิกษุ-สามเณร

ศิษย์วัด หมายถึง ผู้ที่เป็นเพศชาย เข้ามาอาศัยอยู่ในวัดมหาธาตุฯ โดยมีผู้ปกครองคือเจ้าคณะกฐิ เป็นผู้ดูแลและรับรองความประพฤติ ซึ่งทำหน้าที่คอยรับใช้ พระภิกษุ-สามเณร และศึกษาเล่าเรียนในด้านการศึกษาทางโลก

อุบาสก-อุบาสิกา หมายถึง คณะบุคคลที่เป็นผู้ชาย ผู้หญิง ซึ่งนับถือพุทธศาสนา มีความศรัทธาในคำสอน และเข้ามาวัดเพื่อฟังธรรม ปฏิบัติ และทำบุญทำกุศล ประกอบพิธีทางพุทธศาสนา

กรรมการวัด หมายถึง คณะบุคคลที่ได้รับการแต่งตั้งจากเจ้าอาวาส เพื่อเข้ามาช่วยภาระหน้าที่แก่สงฆ์ในเรื่องการบริหารทั่วไปภายในวัด โดยเฉพาะเรื่องผลประโยชน์ของวัดตลอดถึงช่วยเหลือด้านกิจกรรมของวัดในส่วนต่าง ๆ ด้วย

ไวยาวัจกร หมายถึง ผู้ที่ได้รับการแต่งตั้งจากเจ้าอาวาส โดยตำแหน่งมี 1 คน และมีผู้ช่วยไวยาวัจกรอีกอย่างน้อย 2-5 คน เข้ามาทำหน้าที่คอยดูแลรับใช้งานพระศาสนา กิจการต่าง ๆ ภายในวัด และเป็นผู้นำด้านพิธีกรรม หรือศาสนาพิธีในโอกาสนั้นเอง

2.11.2 นิยามศัพท์การเปลี่ยนแปลง

การเปลี่ยนแปลงตามวัตถุประสงค์ และปัญหาวิจัย หมายถึง มุ่งเน้นศึกษาเรื่องการเปลี่ยนแปลงทางสังคม และวัฒนธรรมของวัดมหาธาตุ โดยกำหนดการศึกษาการเปลี่ยนแปลงในด้านต่าง ๆ นับตั้งแต่วัดได้มีการตั้งมาจนถึงปัจจุบัน

การเปลี่ยนแปลงทางสังคม หมายถึง เปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างของวัด คือ ว่าด้วยบทบาท หน้าที่ของวัด พระสงฆ์มีหน้าที่อะไรบ้างต่อสังคม ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล (Social Relationship) ของรูปแบบความสัมพันธ์ในระดับต่าง ๆ ภายในวัด อันประกอบด้วยคณะบุคคลในวัด ตำแหน่งหน้าที่ของพระเถรเป็นต้น

การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม หมายถึง การเปลี่ยนแปลงทางพฤติกรรม ความคิด การกระทำ ความเชื่อ คติประเพณี ขนบธรรมเนียมต่าง ๆ ของวัด ซึ่งเป็นบรรทัดฐานของระบบสงฆ์คือวัด ซึ่งเป็นแบบของการปฏิบัติ (pattern)

และกำหนดเอาการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมที่เป็นวัตถุด้วย (Material Culture) เช่น กุฏิ วิหาร พระอุโบสถ ศาลาการเปรียญ เป็นต้น อันที่อยู่อาศัยของพระเณร และเป็นที่ทำกิจกรรมหรือพิธีทางศาสนา

สรุป คือ ลักษณะจำกัดความดังกล่าว ได้มุ่งเน้นศึกษาตามความหมายซึ่งเป็นตัวแปรในการศึกษาวิจัยอันเกี่ยวกับวัด ทั้งที่เป็นตัววัด กล่าวคือ คณะบุคคล พระสงฆ์ สามเณร ลักษณะทางกายภาพของวัดทั้งหมด และแบบแผนพฤติกรรมของวัดในด้านคติความเชื่อ จารีตประเพณี พิธีกรรมต่าง ๆ ในรอบปีด้วย

ศูนย์วิทยพัชกร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย